

A makrostruktúra újateremtése műfordításban: esettanulmány Salinger *The Catcher in the Rye* című művének két magyar fordításáról

Károly Krisztina, Csiborné Horváth Andrea,
Engel Izolda, Van Waarden Franciska

E-mail: karoly.krisztina@btk.elte.hu, csibornehorvathandrea@gmail.com,
izoldaengel@hotmail.com, franciska1998@gmail.com

Kivonat: Az újrafordítások korában számos kutatás foglalkozik az újrafordítások miértjeinek és mikéntjeinek nyelvészeti aspektusaival, keveset tudunk azonban arról, hogy a különféle szövegszintű változók célnyelvi újateremtését milyen fordítói stratégiák és (esetlegesen) milyen szövegszintű eltolódások kísérik. Berman (1990) újrafordítási hipotézise szerint, melyet Chesterman fejlesztett tovább (2000) az újrafordítások közelebb állnak az eredeti műhöz, mint a korábban megjelenők. E gondolat vezetett el Károly és mtsai. (2022, megjelenés alatt) esettanulmányához, amely a szövegszintű változók (Károly 2014a) közül a kohéziós szerkezet fordítási „viselkedését” tárja fel ebből a szempontból Salinger *The Catcher in the Rye* c. műve és magyar fordításai korpuszán, és arra mutat rá, hogy a kohéziós változóknak csak egy része támasztja alá a hipotézist. Feltáró jellegű és kvalitatív megközelítésű esettanulmányunk ezt a munkát viszi tovább, hogy a lineáris kohéziós adatokat makrostrukturális változókkal kiegészítve információt nyújtson arról, hogy a regény fordításai hogyan teremtik újra az eredeti mű szövegkoherenciájának egyes makroszerkezeti (makropropozicionális és kapcsolódási propozicionális) aspektusait, és mennyiben támasztják alá az újrafordítási hipotézist. Az eredmények azt mutatják, hogy a Hoey (1991) ismétlésmodellje alapján végzett makropropozicionális korpuszelemzés adatai bizonyítják az újrafordítási hipotézist, ugyanakkor a Mann és Thompson (1986) féle retorikastruktúra-elemzéssel feltárt kapcsolódási propozíciók nem mutatnak jelentős különbséget a vizsgált szövegek retorikai szerkezetében. Egymásnak ellentmondó eredményeink további kutatási kérdéseket vetnek fel az újrafordítást és Chesterman hipotézisét illetően egyaránt.

Kulcsszavak: szövegkoherencia, makrostruktúra, ismétlésmodell, retorikastruktúra-elmélet, műfordítás, újrafordítás, újrafordítási hipotézis

1. Bevezető

Feltáró jellegű és kvalitatív megközelítésű esettanulmányunk Károly Krisztina, Karádi Gerda, Olgyay-Fekete Judit és Sulyok Kamilla (2022, megjelenés alatt) munkájára épül, és azt viszi tovább a szövegszerűség egyes kritériumai fordítási viselkedésének alaposabb megértése céljából. Károly és mtsai. Salinger *The Catcher in the Rye* című regénye egy részletének magyar nyelvű fordításaiiban vizsgálták a szövegösszetartó erőt adó strukturális és nem strukturális kohéziós szerkezetet és Chesterman (2000, 2004: 8) újrafordítási hipotézisének érvényesülését. Az újrafordítási hipotézis szerint az újrafordítások közelebb állnak az eredeti műhöz, mint a korábban megjelenők. Vizsgálatunk fókuszában szintén a fordításokat kísérő szövegszintű fordítói stratégiák feltárása és az újrafordítás sajátosságainak leírása áll, de a szövegszerűségnek egy másik, a szövegekben kevésbé explicit módon nyomon követhető – s ezért számos elméleti és módszertani kérdést felvető – kritériuma (de Beaugrande és Dressler 1981), a koherencia egyes aspektusai (a makropropozicionális és kapcsolódási propozicionális tartalom) szempontjából. Ismereteink szerint ebből a perspektívából az újrafordításokat még nem vizsgálták a szakirodalomban, annak ellenére, hogy számos empirikus kutatás bizonyította (ld. Károly 2014a áttekintését), hogy a szövegszintű fordítói stratégiák és az ezek következtében keletkező eltolódások befolyásolják a létrejövő célnyelvi szöveg jelentését.

A koherencia lehetséges nyelvi és nem nyelvi összetevői közül az elemzésünk szintje a szöveg hierarchikus makroszerkezete¹, tárgya pedig a lexikai ismétlések szisztematikus rendszerében megragadható makropropozicionális tartalom (Hoey 1991), valamint az ún. kapcsolódási propozíciók (*relational propositions*)² alapján meghatározható retorikai struktúra (Mann és Thompson 1986, 1988). Az újrafordítás közelségének mértékét tehát a szöveg lényegi gondolatainak keresztül, a tartalmi és kapcsolódási propozíciók hierarchikus szerkezetének hasonlóságai és eltérései alapján határozzuk meg. Dolgozatunk célja kettős: (1) feltárja a forrásnyelvi szöveg makroszerkezetének célnyelvi átültetésére (újraterviselésére) irányuló szövegszintű fordítási stratégiákat, valamint az ezekből fakadó esetleges eltolódásokat a két, időben eltérő magyar fordításban és (2) teszteli az újrafordítási hipotézis érvényességét e konkrét regény egy részletének esetében. Mivel a vizsgálat elméleti háttere két fordítási univerzálénak tartott jelenséget, az explicitációt és az ismétlések kerülésére vonatkozó hipotézist is érinti, az elemzés során arra is kitérünk, hogy a vizsgált korpusz igazolja-e ezeket. A propozicionális és a retorikai makrostruktúra célnyelvi újraterviselésének célzott vizsgálata azért fontos a fordításban, mert objektív változók vizsgálata alapján szubjektív/intuitív minőségek meghatározását teszi lehetővé, s ezzel közvetlen információt nyújtanak a szöveg legfontosabb/lényegi gondolatairól, majd ezeken keresztül annak fő mondanivalójáról.

2. Elméleti háttér

2.1. Az újrafordítás fogalma, okai és sajátosságai

Az újrafordítás egy szöveg „első fordítása után készült bármely fordítás” a Berman-féle (1990: 1) tág értelmezésben. Albert Sándor (1996) pontosabb megfogalmazása szerint – melyre tanulmányunk is épül – akkor beszélhetünk újrafordításról, ha a forrásnyelvi szövegből többféle fordítás készül adott nyelven. A különféle változatok születhetnek azonos vagy eltérő időben, ugyanattól a fordítótól vagy más fordító(k)tól, és az újrafordítás indítéka is sokféle lehet. M. Nagy Miklós műfordító (idézi Elekes 2022) az újrafordítások mögött három lehetséges okot sorol fel. Az egyik fő motivációt abban látja, ha egy jelentősnek vélt klasszikus mű fordítását bizonyos szempontból nem tartják megfelelőnek (pl. mert hibás, pontatlan, vagy elavult a stílusa). Másik fontos tényező lehet a szakmai elhivatottság. Ebben az esetben nem a fordítás minősége sarkall új célnyelvi megközelítésre, hanem az, ha a fordítónak más a víziója arról, hogy a modern kor olvasóinak hangján hogyan kellene megszólaltatni az adott művet. Végül pedig M. Nagy Miklós egy „technikai” problémát is lát a lehetséges okok között, mégpedig azt, ha egy író halála óta eltelik hetven év, így művei szabadon kiadhatók lennének, de a fordítói jog le van kötve valamelyik kiadónál. Ez is készíthet újabb fordítás(ok) készítésére.

Bármely okból kerül is rá sor, az újrafordítást általában a jobbítás szándéka vezérli. Ebből a gondolatból indult ki az ún. újrafordítási hipotézis is (Chesterman 2000, 2004), amely a jobbítás szándékát abban látta, hogy az új fordítás a forrás-szöveget minél hűbben közvetítse a célnyelvi befogadó számára. Az újrafordítási hipotézis szerint „a később megjelenő fordítások közelebb állnak az eredeti műhöz, mint a korábban megjelenők” (Chesterman 2004: 8; ford.: szerzők).

Az újrafordítási hipotézishez kapcsolódó elméleti és empirikus kutatásokról Tahir Gürçağlar (2020: 486–489) munkájában olvasható történeti áttekintés. A szakirodalom kritikusan közelít a hipotézishez és tudományos vizsgálatához. Többen is felvetik, hogy az újrafordítási hipotézis nehezen bizonyítható, mert bár az igazolhatóságához látszólag csak a definíció két alapfogalmának – az „újrafordítás” és a „közelebb” terminusok – tisztázására van szükség, e feladat számos olyan további módszertani problémát is felvet, amelyek megoldása során a tudós komoly nehézségekbe ütközik (Williams és Chesterman 2002: 72, Klauudy 2006a: 175). Ha megállapodunk abban, hogy mit tartunk újrafordításnak, ami már önmagában is komoly megfontolást von maga után, akkor az olyan egyszerű kérdésektől, mint például, hogy „Mi számít közelségnek?”, eljutunk az olyan, rendkívüli körülményt igénylő feladatokhoz, mint az objektív mérés lehetséges elméleteinek, nyelvészeti dimenzióinak és eszközeinek a kiválasztása, amit részletesen indokolni is szükséges. A közelség ugyanis egyfelől vizsgálható az olvasói reakciók és a fordítások szövege nézőpontjából is – e dolgotban az utóbbi szerint vizsgálódunk. Ami pedig a közelség nyelvészeti dimenzióit illeti, „mérhetővé” kell tenni a fordí-

tások közelségét és meg kell határozni, hogy a szöveg mely jellemzőit milyen mód-szerekkel vizsgáljuk. Károly és mtsai. (2022, megjelenés alatt) munkájából kiindulva, mely a közelség mértékét a szövegösszetartó erőt adó kohéziós szerkezet szempontjából vizsgálta Salinger *The Catcher in the Rye* című regénye magyar nyelvű fordításában, jelen tanulmányunkban a szöveg lényegi gondolatairól, s ezeken keresztül annak fő mondanivalójáról információt nyújtó tartalmi és kapcsolódási propozíciók hierarchikus szerkezetébe nyújtunk betekintést. Mindezt Hoey (1991), valamint Mann és Thompson (1986, 1988) elmélete és elemzés módszertana felhasználásával tesszük, melyeket hosszú ideje sikerrel alkalmaznak mind a diskurzuselemzés (Tyler 1995), mind a fordítás kutatása terén (Gayor 2008, Károly 2014a, b), mert kellően objektív, megbízható és hiteles mérést tesznek lehetővé még olyan szövegváltozók esetében is, amelyek azonosítása értelmezésfüggő.

2.2. A *The Catcher in the Rye* című mű magyar fordításai

Jerome David Salinger *The Catcher in the Rye* című regénye 1951-ben született. A mű főszereplője, Holden Caulfield, egy középiskolás kamasz fiú, aki igyekszik megtalálni a helyét a világban. A téma áttételesen úgy is érthető, hogy a második világháborút követően az ember keresi a helyét a Földön, a nehéz idők után visszahúzódva saját belső világába, gondolataiba. A regény igazi újdonságnak számított a korában, különösen nyelvezete miatt. A főszereplő közvetlenül beszélget olvasójával, így a szöveg a beszélt nyelvet tükrözi, számos szleng kifejezéssel és -megfogalmazással, ami akkoriban még nem volt jellemző a szépirodalomban. A mű hatalmas sikert aratott nem csupán a kamaszok, hanem a felnőttek körében is.

A beszélt nyelvet tükröző, szleng elemeket is tartalmazó szöveg ugyanakkor komoly kihívást jelent fordítási szempontból. Az első magyar fordítást Gyepes Judit készítette 1964-ben. Ő ekkor még a pályája legelején járt és középiskolai tanárként dolgozott, ezért nap, mint nap találkozott a tizenévesek beszédével, ami fontos forrás volt számára. Fordítása ezért hűen tükrözi a hatvanas évek magyar kamaszaira jellemző beszédstílust, miközben visel klasszikus szépirodalmi vonásokat is. A regény újrafordítása 2015-ben született meg, Barna Imre tollából, aki ekkor már 64 éves volt, és jelentős műfordítói tapasztalattal rendelkezett. Részben ez magyarázhatja, hogy ő jobban el mert szakadni a megszokott szépirodalmi stílustól, és a kétezres évek tizenéveseire jellemző beszédstílust és szlenget használva sikerrel szólítja meg a kor kamaszait.

A saját korában tehát mindkét fordítás nagyszerű munka, még ha nagyon eltérőek is. Eltérőek részben azért, mert a két fordítás között 51 év telt el, ami sok változást hozott mind a szépirodalom, mind a történelem terén, és mert a fordítók is nagyon eltérő személyiségek voltak. Vizsgálatunk azonban nem a kontextus vagy a fordító személye, hanem a fordítási szöveg³ felől közelíti meg a kérdést, és szövegnyelvészeti szempontból, a szövegszerűség egyes alkotóelemeinek mélyreható elemzésén keresztül kívánja feltárni a két fordítás – mint szövegalkotási produktum és folyamat – másságának „lenyomatait”. Kiemelt célja, hogy feltárja azo-

kat a szövegtulajdonságokat, amelyek (a) bár csak részben jelennek meg a szöveg felszíni szerkezetében, mégis változásokat eredményeznek a mű szövegszerűségében épp úgy, mint a jelentésében, mondanivalójában, és (b) megkülönböztetik az újrafordítást az első fordítástól és a fordításokat az eredeti szövegtől.

2.3. A fordítás mint szöveg vizsgálatának relevanciája

Károly Krisztina 2007-es munkájában arra hívta fel a figyelmet, hogy „a fordítási szöveg sajátosságainak alaposabb megismerése a fordítás elméleti és gyakorlati kérdéseinek megválaszolásához egyaránt szükséges” (2007: 11). Nem véletlen, hogy a fordítástudomány és a fordításelmélet céljait és feladatait körülhatároló tanulmányok, ha eltérő szemszögből is, de mind utalnak a fordításra mint szövegre, pontosabban a fordítási folyamat eredményeként, a forrásnyelvi szöveg alapján keletkező célnyelvi szöveg vizsgálatának jelentőségére. Popovič (1976: 23) például a fordításelmélet⁴ tevékenységi köréhez sorolja – a fordítás folyamata mellett – a fordítási szöveg modellálásának szükségességét. Holmes (1988: 98) tudományrendszertani megközelítésében is központi helyet foglal el a fordítási szöveg mint „fordítási produktum”, felfogásában ugyanis a leíró fordítástudomány legalább három „alelméletre” támaszkodik: a fordítási folyamatéra, a fordítási produktuméra és a fordítás funkciójára. A fordítási szöveg kifejezetten szövegszemponútú (szövegnyelvészeti) vizsgálatának jelentőségére Snell-Hornby (1991: 19) hívja fel a figyelmet azzal, hogy a fordítástudományt olyan „interdiszciplínaként” határozza meg, amely számos egyéb tudományterület (pl. terminológia, lexikográfia, szemantika, szociolingvisztika, pszicholingvisztika) mellett magába foglalja a szövegnyelvészetet is.

Elméleti relevanciája mellett a fordítási szöveg tanulmányozása jelentős gyakorlati haszonnal is jár. Newmark (1981/1988) szerint ugyanis „a fordítás elméletének fő feladata egyfelől a megfelelő fordítási módszerek meghatározása, másfelől elvi és szabályi keret alkotása a szövegek fordításához és a fordításkritikához” (Newmark 1981/1988: 19; ford.: K.K.). A fordítási szöveg vizsgálatának jelentőségét jól mutatja az is, hogy a szövegcentrikus megközelítés mindig jelen volt a fordítás tanulmányozásában, s ez a különféle megközelítések elnevezésében is megjelent. A „forrásnyelvi szövegre orientált fordításkutatás” (*source text-oriented translation studies*) fogalmat például Toury azokra az elsősorban irodalmi fordításokkal foglalkozó megközelítésekre használta, amelyek a forrásnyelvi szöveg bizonyos jegyeinek reprodukálását várták a fordítástól és erősen normatív jellegűek voltak. Ő ezzel a megközelítéssel nem értett egyet, hanem a „célnyelvi szövegre orientált fordításkutatás” (*target text-oriented translation studies*) jelentőségét hangsúlyozta (Toury 1984: 75–76), ami a fordítást nem csupán a forrásnyelvi szöveg reprodukciójának/rekonstrukciójának tartja, hanem olyan, saját „identitással” bíró célnyelvi szövegnek, amely az eredeti szövegtől függetlenül, önállóan is megállja a helyét a célnyelvi kulturális és nyelvi környezetben.

Ez a felfogás a mi megközelítésünk szempontjából is meghatározó. Az 1960–1970-es években a szövegnyelvészet és a diskurzuselemzés előretörésével a fordításkutatásban is felismerték, hogy kizárólag a nyelvi rendszer vizsgálatán keresztül nem lehet kellő mélységben megérteni és leírni a fordítás (mint folyamat) és a fordítási szöveg (mint produktum) sokrétű tulajdonságait. De Beaugrande és Dressler a következő módon magyarázta a szövegtan és a fordítástudomány összekapcsolásának jelentőségét:

[a] szövegtan a fordítástudomány számára is hasznos lehet. A fordítás legfőképpen a nyelv aktualizálásából áll, éppen ezért a virtuális és önkörükbe zárt rendszerekbe való hagyományos belefeledkezés hátráltatta a fordításelmélet fejlődését. Ez a felismerés drámai módon világossá vált, amikor a virtuális rendszereket a gépi fordítás kizárólagos alapjaként próbálták használni: az a számítógép, amely csak egy nyelvtannal és egy szótárral (mindkettő virtuális rendszer) volt felszerelve, képtelennek találtatott a megbízható működésre, mivel nem tudta figyelembe venni a szöveggörnyezetet. (de Beaugrande és Dressler 2000: 276)

A szöveggörnyezet és a szövegalkotás kontextusa az újrafordítások vizsgálatakor is fontos tényező, hiszen az új fordítás térben és/vagy időben eltérő körülmények között lát napvilágot. Az a szöveg, amely adott kontextusban jól értelmezhető, koherens szöveg, nem feltétlenül marad az egy másikban. Ahhoz, hogy ezt megértsük, szükség van egy rövid kitérőre a koherencia⁵ fogalmának és „működésének” tisztázása érdekében a jelen tanulmány céljai tükrében. Míg például a kohézió a felszíni folyamatosság megteremtésében játszik szerepet, a koherencia a mögöttes tartalom folyamatosságát jelenti. De Beaugrande és Dressler értelmezésében ez „a szövegvilág összetevői, vagyis a szövegfelszín *alatt* meghúzódó fogalmak és viszonyok *kölcsönösen elérhető és releváns* voltára utal” (2000: 25; kiemelés az eredetiben). Fogalmakon a kognitív tartalmat (az ún. „tudás-alakzatot”) értik, amely a szöveget értelmezők számára többnyire egységesen és következetesen elérhető vagy aktivizálható a tudatban. A viszonyok pedig az adott szövegvilágban együtt megjelenő fogalmak közötti kapcsolatot jelentik. Míg a kohézió esetében a szövegben explicit módon megjelenő nyelvi elemek által létrehozott folytonosságról beszélhetünk, a koherencia esetében a fogalmak közötti viszonyok „nincsenek közvetlenül aktivizálva felszíni kifejezések révén”, vagyis nem mindig jelennek meg explicit formában (de Beaugrande és Dressler 2000: 25). Ezért a szöveg befogadójának (s így a fordítónak is) annyi „viszonyt” kell hozzátennie a szöveg olvasása során, amennyi ahhoz szükséges, hogy a szöveg számára (illetve a célnyelvi olvasóközönség számára) értelmes legyen. A koherencia tehát relatív minőség: különböző olvasóknak – az eltérő háttértudás és világról alkotott ismeretek miatt –, különböző mennyiségű és minőségű viszony hozzátételére van szüksége ugyan szöveg megértéséhez. A koherencia tehát nem csupán a szöveg jellemzője, hanem az olvasó fejében végbemenő mentális folyamatok eredménye is. Mindebb-

ből Károly Krisztina (2007: 31) azt a számunkra igen jelentős következtetést vonja le, hogy a szövegminőség (és a fordítási szöveg minősége) nem határozható meg abszolút értelemben, hanem leginkább egy skálán értelmezhető, amely az olvasó számára érthető és feldolgozható, vagyis „koherens” szövegtől az olvasó számára már nem érthető és nem feldolgozható, „nem koherens” szövegig terjed.

Fordítás során a fordító szintén koherens szöveg létrehozására törekszik célközönsége számára. Klaudy Kinga (2006b: 206) táblázatos formában (1. táblázat) tekinti át, hogy a fordítás három szakaszában (a forrásnyelvi szöveg megértése, az átvitel és célnyelvi szövegalkotás során) milyen feladatai vannak a fordítónak. A koherencia célnyelvi megteremtésében meglátása szerint a fordítónak „csak percepciós és átviteli feladata van, a fogalmak közötti viszonyokat az eredeti szöveg létrehozója teremti meg” (2006: 206). Ebből a megállapításból fontos kiemelnünk azt, hogy a fordítónak van „átviteli feladata”.

1. táblázat: *A szövegszerűség ismérvei és megteremtésük az eredeti és a fordítási szövegalkotásban (Klaudy 2006b: 206) alapján)*

A szövegszerűség ismérvei	Eredeti szövegalkotás	Fordítási szövegalkotás		
	FNy-i produkción	FNy-i percepción	Átvitel	CNy-i produkción
Kohézió	+	+	-	+
Koherencia	+	+	+	-
Szándékolttság	+	-	-	-
Elfogadhatóság	+	-	-	+
Hírérték	+	+	+	-
Helyzetszerűség	+	-	-	-
Intertextualitás	+	+	-	+

Rövidítések: FNy: forrásnyelv; CNy: célnyelv;

(+): a fordítónak produktív feladata van; (-): a fordítónak reprodukív feladata van

Ahogy fent rámutattunk, a koherencia relatív minőségnek tekintendő, ezért különböző olvasóknak különböző mennyiségű és minőségű viszonyokat kell „hozzátenniük” a szöveghez, hogy megértsék. Mivel a célnyelvi olvasóközönség háttértudása és világról alkotott ismeretei eltérhetnek az eredeti közönségétől (és újrafordítás esetén jó eséllyel az első fordítás közönségétől), Károly Krisztina (2007: 50) arra figyelmeztet, hogy előfordulhat, hogy a fogalmak közötti viszonyok egy az egyben történő átvitele olyan célnyelvi szöveget eredményez, amelynek értelemszerkeze-

tét a célnyelvi befogadó nem tudja feldolgozni. Az „átvitel” jellege tehát szerinte meghatározó lehet, ezért a fordítónak fontos szövegalkotói szerepet tulajdonít:

[a]mennyiben a fordító ezt felismeri, és a forrásnyelvi szöveg fogalmi és relációs hálóját (mélystruktúráját) képes a célnyelvi közönség számára értelmezhető módon átültetni a célnyelvi szövegbe, valójában aktívan részt vesz a célnyelvi szöveg szövegszerűségének a megteremtésében, vagyis a szövegprodukciónban. (Károly 2007: 50)

Példaként erre Sidiropoulou (1995) kutatási eredményeit idézi, aki a koherencia egyik összetevőjét, a logikai relációkat vizsgálta az angol és a görög nyelv vonatkozásában. Azt találta, hogy a fordítók, a célnyelvi szövegfeldolgozás megkönnyítése érdekében, változtatásokat hajtanak végre a forrásnyelvi szöveg logikai struktúráján: például ok-okozati viszonyt tartalmazó magyarázó betoldásokat tesznek a célnyelvi görög szövegbe olyan helyeken is, ahol a forrásnyelvi angol szövegben ilyen nem szerepelt. Ebből Károly Krisztina arra következtet, hogy

a textualitás megteremtésére irányuló önálló fordítói feladatok tekintetében még tovább lehet menni és amellett érvelni, hogy nemcsak az átvitel, hanem a koherencia megteremtése is feladata lehet a fordítónak, mert az új célnyelvi közönség miatt, neki kell gondoskodnia arról, hogy a célnyelvi szöveget olyan értelemszerkezettel ruházza fel, amely a befogadók számára könnyedén feldolgozható (2007: 50).

A fentiekből következően a fordítások és az újrafordítások mint szövegek minőségének (koherenciájának, értelmezhetőségének) összevetésére olyan elemzési módszerre van szükség, amely meg tudja ragadni azokat a „szövegfelszín alatt meghúzódó” (de Beaugrande és Dressler 2000: 25) fogalmakat és viszonyokat is, amelyek adott esetben nem expliciten, hanem csak implicit módon (nyelvileg kifejtetlenül) vannak jelen a szövegben. Ez motiválta a jelen vizsgálat alapját adó két szövegelemző modell alkalmazását, amelyek bár a szöveg felszíni mikroszerkezetének elemzéséből indulnak ki, információval tudnak szolgálni a szövegek mögöttes tartalmi és kapcsolódási propozicionális sajátosságairól is.

2.4. Makroszerkezeti változók fordítása

Dolgozatunkban a makroszerkezet makropropozicionális tartalmat adó összetevőinek (a) a szövegmondatok által kifejtett makropropozícióknak (Hoey 1991) és (b) a mondatok/tagmondatok közötti logikai relációk hierarchikus struktúrájának, vagyis a „kapcsolódási propozícióknak” (Mann és Thompson 1986, 1988) a célnyelvi újraterejtését vizsgáljuk.

Hoey (1991) ismétlésmodellje a szövegfelszínen megjelenő különféle lexikai ismétlődések szisztematikus vizsgálata alapján kimutatja az egymáshoz „szignifi-

kánsan”, a lexikai elemek legalább háromszori újraemlítése által nyomatékosítva kapcsolódó mondatokat. Elmélete fókuszában azért a lexikai ismétlődések állnak, mert (1) a lexikai elemek tükrözik vissza leginkább a szöveg témáit és (2) Halliday (1978) kutatásai szerint a szövegkohézió⁶ 40%-a a lexikai kohézióból ered (amely kategória nagyjából megegyezik Hoey tág értelemben használt lexikai ismétlés kategóriájával), s ezért meghatározó szerepet tölt be a szövegszerűség megformálásában. Ezeket az egymáshoz szignifikánsan kapcsolódó (a makropropozíciókat tartalmazó) mondatokat „centrális” mondatoknak nevezi, mivel lényegi szerepet töltenek be a szöveg mondanivalójának (fő témájának) a kifejtésében; a centrális mondatokból áll össze a szöveg ún. makropropozicionális tartalma.

Hoey a különféle lexikai kohéziós kapcsolatokat tág értelemben a lexikai ismétlődések különböző típusainak fogja fel. Míg azokat a mondatokat, amelyeket legalább három ismétlés kapcsol össze, centrális mondatoknak tartja, az egymással lexikai kapcsolatot nem (vagy csak legfeljebb két kapcsolatot) formáló mondatokra úgy tekint, mint „marginális” (a mondanivaló szempontjából mellékes) mondatokra. Felfogásában ezek nem járulnak közvetlenül hozzá a fő téma, ill. a mondanivaló kifejtéséhez, s így a kihagyásuk által nem sérül a szöveg globális jelentése. Hoey azt is állítja, hogy a marginális mondatok elhagyásával, és a centrális mondatok megfelelő módon történő összekapcsolásával a szöveg rövid összefoglalása is elkészíthető, amely tartalmazza a szöveg lényegét (globális jelentését).

Hoey elméletének egyik központi fogalma a „kapcsolat” (*link*) szó, másik kulcseleme a „kötelék” (*bond*). Két kapcsolódó lexikai elem ún. ismétléskapcsolatot alkot, azok a mondatok pedig, amelyek között három vagy annál több ismétléskapcsolat van, ún. ismétlésköteléket hoznak létre. Kötelék pedig nemcsak egymást követő, hanem egymástól távol eső mondatok között is létrejöhet. A szöveget alkotó mondatok közötti kötelékek rendszere, hálója (*net of bonds*) tükrözi a szöveg egészének ismétlésmintázatát. Hoey a lexikai ismétléskapcsolatok két nagy csoportját különíti el: magát a lexikai ismétlést (amely lehet egyszerű és komplex attól függően, hogy inflexiós vagy derivációs váltás van közöttük: pl. *medve–medvék* vagy *ital–iszik*), valamint a parafrázist (amely szintén lehet egyszerű és komplex). Az egyszerű parafrázis szinonima alkalmazását jelenti (akár inflexiós változással is; pl. *kivált–okoz*), míg a komplex parafrázis kategória magába foglalja antonima használatát (szintén inflexiós váltással is; pl. *meleg–hideg*) éppúgy, mint az ún. „kapcsolati háromszöget”, amikor két lexikai elem egy harmadikon keresztül lép kapcsolatba egymással (pl. az *író–szerző–írás* hármában a *szerző* és az *írás* szavak komplex parafrázist alkotnak, mert az *író* szinonimája a *szerző*, és komplex ismétlése az *írás*) és egyéb olyan lexikai kapcsolatokat, mint a fölérendelés (pl. *biológusok–tudósok*) és a koreferencia (pl. *Augustus–császár*). A lexikai ismétléskapcsolatok mellett Hoey a rendszerébe belefoglalja azokat a nem lexikai jellegű ismétléseket is, amikor egy lexikai elemet egy grammatikai elem (pl. személyes névmás: *Mária–ő*) segítségével említenek újra.

Az elemzés – megközelítést tekintve – eltér az egyéb kohéziós elemzési módszerektől, amelyek bizonyos elemek újbóli említését azok lineáris előrehaladásá-

ban követik nyomon (mint pl. Halliday és Hasan 1976-os kohéziós modellje). Hoey (1991) megvizsgálja minden mondat összes ismétléskapcsolatát a szöveg összes többi mondatával, majd felrajzolja a kötelékek (a legalább három ismétléskapcsolatot tartalmazó mondatok) hálóját (erről részletesen ld. 4.1. rész). A fordításkutatásban ez az elemzési modell azért kifejezetten hasznos, mert segítségével felrajzolható majd összevethető a forrás- és a célnyelvi szövegek ismétléshálózata⁷, vagyis makropropozicionális szerkezete. Mivel a fordító célja a szöveg globális jelentésének közvetítése (Neubert és Shreve 1992: 139), jó fordítás esetében a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg makropropozicionális tartalma (azon lényegi gondolatai, amelyek körül a lexikai ismétlések sűrűsödnek) feltehetően megegyezik. Ideális esetben tehát a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg ismétléskötelék-hálója megegyezik. Eltérő hálózat eltérő makropropozicionális tartalomra utalhat, ami azt jelenti, hogy a két szövegnek más a globális jelentése, s így feltehető, hogy nem megfelelő a fordítás (Károly 2014a).

Mann és Thompson (1986, 1988) retorikastruktúra-elmélete a szöveg kapcsolódási-propozicionális szerkezetének feltárása alapján teszi lehetővé a retorikai struktúra leírását. Retorikai struktúrán az egyes szövegrészek *közötti* logikai-szemantikai kapcsolatok hierarchikus elrendeződését értik. Felfogásuk szerint a szöveg akkor koherens⁸, ha különböző – egymáshoz közel, vagy egymástól távol eső – részei valamilyen módon kapcsolódnak egymáshoz. A részek kapcsolódása azonban nem véletlenszerű, hanem a nyelvhasználó különféle mentális folyamatainak az eredménye. Az emberi agy ugyanis képes arra, hogy összekapcsolja egy vizuális kép (jelen esetben a szöveg) láthatóan (pl. kötőszókkal, utalásokkal) össze nem kapcsolt elemeit. Az ehhez szükséges kognitív folyamatokat írja le Mann és Thompson (1986, 1988) retorikastruktúra-elmélete.

Az elmélet kiindulópontját a kapcsolódási propozíciók alkotják, amelyek olyan logikai-szemantikai relációk által közvetített propozíciók, amelyek bár a szöveg két különálló részéből származtathatók, mégsem egymástól függetlenül következnek valamelyik részéből – tehát kombinatív jelenségnek tartják. Mann és Thompson (1986) szerint a szöveget akkor érzékeljük koherensnek, ha képesek vagyunk e relációk érzékelésére és értelmezésére. Mann és Thompson 1986-os, majd Mann 2005-ös továbbfejlesztett elemzési modellje azonosítja a tagmondatok/mondatok kapcsolódási propozícióit, majd ezek alapján feltérképezi a szövegek hierarchikus logikai/retorikai struktúráját. Saját és mások kutatásaira építve, de a teljesség igénye nélkül, számos lehetséges kapcsolódási propozíció típusot különítenek el (az 1986-os taxonómiát a 3. táblázat mutatja be példákkal illusztrálva, amelyek magyar fordítását szintén megadtuk; az azóta azonosított típusok és ezek definíciói Mann (2005) honlapján olvashatók).

2. táblázat: *A kapcsolódási proposíciók típusai*
(Mann és Thompson 1986 alapján)

Kapcsolódási proposíciók	Angol elnevezés	Példák (a relációk a mondatpárok között létesülnek)
MEGOLDÁS	SOLUTIONHOOD	I'm hungry. Let's go to the Fuji Gardens. [Éhes vagyok. Menjünk el a Fuji Gardens-be.]
BIZONYÍTÉK	EVIDENCE	They're having a party again next door. I couldn't find a parking space. [A szomszédban megint bulit rendeznek. Nem találtam parkolóhelyet.]
INDOKLÁS	JUSTIFICATION	I'm Officer Krupke. You are under arrest. [Krupke rendőrfelügyelő vagyok. Le van tartóztatva.]
MOTIVÁCIÓ	MOTIVATION	Go jogging with me this afternoon. You'll be full of energy. [Gyere el velem kocogni délután. Teli leszel energiával.]
MAGYARÁZAT	REASON	I'm not going to start learning Dutch. You can't teach an old dog new tricks. [Nem fogok elkezdni hollandul tanulni. Öreg vagyok én már ehhez.]
KÖVETKEZÉS	SEQUENCE	The huge rod was released at an altitude of 6 miles. It struck with such force that it buried itself into the ground. [A rudat 6 mérföld magasságból dobták le. Olyan erővel csapódott be, hogy betemette a föld.]
LEHETŐVÉ TÉTEL	ENABLEMENT	Could you open the door? Here's the key. [Kinyitnád az ajtót? Itt a kulcs.]
KIDOLGOZÁS	ELABORATION	I love to collect classic automobiles. My favourite car is my 1899 Duryea. [Nagyon szeretek régi autókát gyűjteni. A kedvencem az 1899-es Duryeám.]
ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS	RESTATEMENT	He sure beat me up. I really took a thrashing from him. [Jól megvert. Igazán alaposan elvert.]
FELTÉTEL	CONDITION	Slowly stir the powder into the fluid. The mixture will be very thick. [Lassan keverje bele a port a folyadékba. A keverék nagyon sűrű lesz.]

KÖRÜLMÉNY	CIRCUMSTANCE	I went hitchhiking in Norway. Nobody would pick me up. [Stoppoltam Norvégiában. Senki nem vett fel.]
OK	CAUSE	There were landslides in Malibu last week. Four neighborhoods lost their electricity. [Földcsuszamlás volt Malibun a múlt héten. Négy településen szűnt meg az áramellátás.]
ENGEDMÉNY	CONCESSION	I know you have great credentials. You don't fit the job description because this job requires someone with extensive experience. [Tudom, hogy remek ajánlásai vannak. Nem felel meg a kiírásnak, mert erre a munkára olyan valakit szeretnénk felvenni, akinek nagy tapasztalata van.]
HÁTTÉR	BACKGROUND	Hayes just resigned. He's our chancellor. [Hayes most mondott le. Ő a kancellár.]
TÉZIS-ANTITÉZIS	THESIS-ANTITHESIS	This book claims to be a guide to all the trees of Indiana. It's so incomplete that it doesn't even have oak trees in it. [Ez a könyv azt állítja, hogy Indiana minden fájának leírását tartalmazza. Annyira hiányos, hogy még a tölgyfa sem szerepel benne.]

Mann és Thompson (1986, 1988) a kapcsolódási proposíciókkal kapcsolatban öt lényeges elméleti és módszertani tulajdonságot határozott meg: a kapcsolódási proposíciók

1. **alap-proposícióknak** tekinthetők, mivel miközben más inferenciák (pl. következtetések, proposíciók) függhetnek tőlük, a kapcsolódási proposíciók nem függenek másoktól, ezért bizonyos inferenciákon keresztül további proposíciókhoz vezethetnek;
2. **explicit nyelvi jelölés nélkül is** megvalósulnak, mivel implicit (mélyszerkezeti) relációk (előfordulhat, hogy nyelvi eszközökkel, pl. kötőszókkal utalnak rájuk a szövegben, de ezek jelenléte, vagyis a jelöltség, nem feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a kapcsolódási proposíció létrejöhessen);
3. a **kommunikatív aktusok részei**, mivel állítások, kérdések vagy felszólítások illokúciós erejével közvetítik őket;
4. nemcsak a szövegfelépítést érintik, mert kombinatív jellegükből fakadóan nemcsak szövegrészek összekapcsolását végzik, hanem **összekapcsolják a szöveg témájához kapcsolódó fogalmakat** is; így szerepük van a szövegben megfogalmazott mondanivaló/üzenet közvetítésében is;

5. feltételei a szöveg hatékony működésének, ami nélkülük nem érzékelhető koherensnek.

A retorikastruktúra-elmélet a szövegfelépítés funkcionális elemzését teszi lehetővé, célja a szövegek hierarchikus logikai struktúrájának feltérképezése a többnyire kimondatlanul maradó (implicit), de a szöveg egyes részeiből a szövegértelmezési folyamat során kikövetkeztethető kapcsolódási proposíciók azonosítása alapján. A kapcsolódások két egymást *nem* átfedő szövegrész között jönnek létre: a szövegrész, amelyhez mint központi egységhez más szövegrészek kapcsolódnak a „mag” (*nucleus*), a maghoz kapcsolódó egy vagy több szövegrész pedig a „szatellit” (*satellite*). A mag és szatellitje(i) által létrehozott mintázat a séma (a tanulmány 1., 2., 3. diagramjában a függőleges vonalak a magot jelölik, a nyilak a szatellit maghoz fűződő viszonyát). A sémák szövegrészekből összetevődő, a szöveg logikai szerkezeti elrendeződésének kialakításáért felelős absztrakt minták, amelyek meghatározzák, hogy az egyes szövegrészek (magok), hogyan viszonyulnak a szöveg egészéhez (Mann és Thompson 1988: 247). Ily módon a sémák határozzák meg a szöveg retorikai struktúráját. Az alábbiakban Mann és Thompson (1987) elemzéseiből egy példán keresztül (1. példa) illusztráljuk a relációk működésének mechanizmusát (a zárójelben feltüntetett „M” a reláció magjaként funkcionáló szövegrésze, az „Sz” a szatellitje; a szögletes zárójelben megadott fordítás K.K. fordítása):

- (1) 1(M) The program as published for calendar year 1980 really works.
[Az 1980-as naptári évre megjelentetett program valóban működik.]
- (2–3)(Sz) In only a few minutes, I entered all the figures from my 1980 tax return and got a result which agreed with my hand calculations to the penny.
[Néhány perc alatt felvittem rá az 1980-as adó-visszaigénylésem adatait és az eredmény fillérre pontosan megegyezett a kézi számításaimmal.]

A reláció magjában az az állítás áll, hogy a program működik (=M). Ezt az állítást két bizonyíték (=Sz) támasztja alá: az egyik bizonyíték a működésre az, hogy a program gyorsan dolgozik (*Néhány perc alatt felvittem rá ...*), a másik, hogy helyes eredményt adott (mivel egyezett a saját számításaival). A szöveg írójának szándéka a szatellitként funkcionáló mellékmondatokkal az, hogy elhitesse az olvasóval a magban megfogalmazott állítást. Mann és Thompson a reláció jellemzőit a következő módon írja le (minden egyes reláció esetében külön-külön):

- *A reláció neve*: BIZONYÍTÉK
- *A magra vonatkozó korlátozás*: az olvasó lehet, hogy nem ért egyet annyira a magban megfogalmazott állítással, mint azt a szöveg írója elvárná.

- *A szatellitre vonatkozó korlátozás:* az olvasó vagy elhiszi a szatellit állítását, vagy hihetőnek értékeli.
- *A mag + szatellit kombinációra vonatkozó korlátozás:* ha az olvasó megérti a szatellitben megfogalmazott állítást, akkor jobban fog hinni a mag hitelességében.
- *Hatás:* az olvasó jobban elhiszi a mag által megfogalmazott állítást.
- *A hatás helye:* a mag.

Ahogy a fenti példa is mutatja, az elemzés alapegységének (a legkisebb szövegegységnek, amely relációt alkot egy másik szövegegységgel) Mann és Thompson a tagmondatot jelöli meg és ezeket számozással jelzi. Az elemzést követően a szöveg hierarchikus retorikai szerkezetét vizuálisan is megjeleníti, ami nagymértékben megkönnyíti a különböző szövegek, így a fordítások retorikai szerkezeti felépítésének összehasonlítását is (ld. pl. 1., 2., 3. diagram). Mivel az elméletet eredeti (nem fordítás eredményeként keletkezett) szövegekre dolgozták ki, az eredeti és fordításaik elemzéséhez szükség volt speciális módszertan kidolgozására, amely nyomon tudja követni a tagmondatokat abban az esetben is, ha azok (a) a fordításban más helyre kerülnek (mondaton belül vagy azon kívül), (b) kimaradnak, vagy (c) ha a célnyelvi szövegbe új, a forrásnyelvi szövegben nem szereplő tagmondatot told be a fordító. A retorikai szerkezeti szempontú fordításelemzés módszertanának részleteit Károly Krisztina (2014a: 201–210) könyve mutatja be és illusztrálja példákkal.

Mann és Thompson elemző modelljének legjelentősebb hozadéka, hogy segítségével meghatározhatók a szöveg domináns, vagyis a hierarchikus logikai szerkezet legfelső szintjein elhelyezkedő logikai relációk, s ezzel kimutathatóvá válik a diskurzus jellemző logikai/retorikai felépítése. Ez számunkra azért különösen lényeges, mert az empirikus kutatások tanúsága szerint a különféle nyelvek és kultúrák retorikai hagyományai jelentős eltéréseket mutathatnak (Kaplan 1966, Connor 1996), amelyek befolyásolhatják a szöveg értelmezhetőségét (koherenciáját) is, s ezért célnyelvi megfeleltetésük gyakran komoly kihívást jelent a fordítók számára (Károly 2014a). A Hoey, valamint a Mann és Thompson féle elméletek további előnye, hogy felhasználásukkal „objektív” (tehát a szöveg felszíni struktúrája alapján azonosítható) jelenségek szisztematikus vizsgálata alapján következtetések fogalmazhatók meg a szöveg egyes „szubjektív”/intuitív minőségeire (pl. jelentéstartalmára, koherenciájára) vonatkozóan is.

2.5. A vizsgálathoz kapcsolódó fordítási univerzálék

A fordítási univerzálék

olyan nyelvi jelenségek, amelyek inkább a fordított és nem az eredeti szövegekre jellemzőek, és függetlenek a fordítás folyamatában részt vevő konkrét nyelvpárok hatásától. Ilyen jelenségek például az egyszerűsítés, a forrásszö-

vegen fellelhető ismétlés kerülése, az explicitáció, a normalizáció, a diskurzustranszfer, a lexikai elemek sajátos eloszlása (Laviosa-Braithwaite 1998: 288; ford.: K.K.).

A felsoroltak közül a jelen korpuszok makroszerkezeti elemzésének szempontjából fontos kiemelnünk két univerzálét, az explicitációt és az ismétléskerülést, mert ezek közvetlenül kapcsolódnak a vizsgált változók egy részéhez.

A fordítástudományban explicitáción a fordított szöveg kifejtettebb, konkrétabb megfogalmazását értjük. Levý (1965) ír arról, hogy a fordítók a forrásszövegben például implicit módon jelenlévő logikai kapcsolatokat gyakran explicitálják, vagyis nyelvileg is jelölik, kifejtik. E jelenségre épül Blum-Kulka (1986) fordított szövegek kohéziós eszközeinek és koherencia eltolódásának vizsgálatakor megfogalmazott hipotézise:

A forrásnyelvi szöveg értelmezése során a fordító olyan célnyelvi szöveget hozhat létre, amely redundánsabb, mint a forrásnyelvi szöveg. Ez a redundancia a célnyelvi szöveg kohézív explicitiségének növekedésében mutatkozhat meg. Ezt az érvelést „explicitációs hipotézisként” fejezhetjük ki, amely megfigyelhető növekedést feltételez a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg kohézív explicitége között, függetlenül a két nyelvrendszer szövegépítési különbségeiből fakadó növekedéstől. (Blum-Kulka 1986: 19; ford.: Robin Edina)

Az explicitációs hipotézist az empirikus vizsgálatok többnyire, de nem mindig igazolják (Károly 2014b). Konšalová (2007) párhuzamos és összehasonlító korpuszon végzett vizsgálatai például megerősítették a hipotézist, viszont Károly (2014a) fordított szövegek lexikai kohéziós eszközeinek vizsgálatakor arra az eredményre jutott, hogy korpuszában nem igazolható az explicitációs hipotézis, noha a vizsgált szövegekben számos példát találunk a jelenségre.

Az ismétléskerülési hipotézis arra a jelenségre vonatkozik, amikor a fordítók a célnyelvi szövegben tendenciózusan csökkentik a forrásnyelvi szövegben jelen levő lexikai ismétlődéseket. A fordításkutatók körében eltérő nézetekkel találkozhatunk arról, hogy az ismétléskerülés külön univerzálénak számít-e (pl. Baker 1996), vagy egy másik univerzális jelenség hatókörébe sorolható (pl. Laviosa-Braithwaite 1998). Ez utóbbi az egyszerűsítés körébe érti bele a szó szerinti ismétlés kerülésének jelenségét is. Ezzel szemben Baker (1996) önálló fordítási univerzáléként hivatkozik az ismétléskerülésre. Ismétléskerülési hipotézise (Baker 1993) szerint a fordítók a célnyelvi szöveg megalkotása során a lexikai elemek ismétlését szinonima használatával vagy kihagyással kerülik el.

Ahogy az ismétléskerülés univerzális jellegéről is eltérő nézetek vannak a szakirodalomban, úgy az ismétléskerülési hipotézis tesztelése is különféle eredményeket hozott a fordítástudományba. Károly (2014b) megállapítása szerint az empirikus kutatások túlnyomó többsége nem igazolja a hipotézist⁹. Klaudy és Károly (2000) például szakfordító szakos hallgatók és hivatásos fordítók lexikaiismét-

lés-kezelését vizsgálta az angol–magyar nyelvpárban. Eredményeik szerint érdekes módon a hallgatók fordításában lényegesen kevesebb egyszerű ismétlés volt található, mint a már végzett, hivatásos fordítók szövegeiben, akik esetében az ismétlések száma nem tért el szignifikánsan a forrásnyelviéktől. Elemzésük tehát nem igazolta az ismétléskerülési hipotézist. Károly (2010) magyarról angolra fordított sajtószövegek vizsgálatakor is hasonló következtetésre jutott: a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek között a szóismétlések tekintetében nem mutatkozott szignifikáns különbség. Klenk (2019) a lexikai kohéziós eszközök változásában bekövetkező eltolódásokat vizsgálta egy magyarról angolra fordított politikai témájú cikkben. Kutatásának célja az volt, hogy felfedje a lektor és a fordító stratégiájának eltéréseit a lexikai kohéziós eszközök eloszlásának vizsgálatával. Eredményei sem a fordító, sem a lektor stratégiájának vonatkozásában nem igazolják az ismétléskerülési hipotézist.

Amint láthattuk, az explicitáció és az ismétléskerülés jelensége bár kutatott területnek számít a fordítástudományban, de továbbra is rengeteg kérdést vet fel, és számos kutatási irányt kínál a kutatók számára. Tanulmányunkban a makrostruktúra célnyelvi újratemtésének fordítói stratégiáit vizsgáljuk irodalmi szövegen, amely során az explicitációs hipotézis és ismétléskerülési hipotézis egyaránt kiemelt figyelmet kap majd.

3. Módszerek

3.1. A kutatás céljai és kérdései

Az eddigi vizsgálatok eredményeire támaszkodva, feltáró szemléletű, leíró jellegű, kvalitatív kutatásunk négy fő cél megvalósítására vállalkozik a hierarchikus szövegszerkezet célnyelvi átültetése vonatkozásában:

1. A forrásszöveg és a célszövegek tartalmi és kapcsolódási propozicionális változóinak mennyiségi és minőségi elemzése alapján a makrostruktúra célnyelvi újratemtését kísérő szövegszintű fordítói stratégiák feltárása
 - 1.1. az ismétléskapcsolatok, -kötelékek és makropropozíciók (betoldása, kihagyása, helyettesítése, konkretizálása) tekintetében (Károly 2014a: 249 alapján),
 - 1.2. a retorikai struktúra (a kapcsolódási propozíciók betoldása, kihagyása, helyettesítése, gyakoriságának megváltoztatása) vonatkozásában (Károly 2014a: 253–254).
2. A fordítási univerzálénak tartott explicitációs, illetve ismétléskerülési hipotézis tesztelése a vizsgált makroszerkezeti változók célnyelvi újratemtésére irányuló szövegszintű fordítói stratégiák vonatkozásában.

3. A tartalmi és kapcsolódási propozicionális változóban bekövetkezett módosulások és azok szövegjelentésre gyakorolt hatásának elemzése alapján a kétféle fordítás során keletkező makroszerkezeti eltolódások
 - 3.1. azonosítása,
 - 3.2. mennyiségi (gyakorisági) és minőségi (kötelező/fakultatív jellegének) elemzése,
 - 3.3. szövegjelentésre (a mondanivalóra) gyakorolt hatásának vizsgálata.
4. Az újrafordítási hipotézis vizsgálata az újrafordítás sajátosságainak feltárásán keresztül, a makroszerkezeti változók és a szövegjelentés újratemtésének szempontjából
 - 4.1. a forrásszöveghez képest és
 - 4.2. a korábbi fordításhoz képest.

A fenti célok az alábbi két fő **kutatási kérdés**, majd további – a fő kérdésekhez kapcsolódó – alkérdések megválaszolását teszik szükségessé:

Fő kérdések:

1. A 2015-ös újrafordítást kísérő, a makroszerkezet újratemtésére irányuló szövegszintű fordítói stratégiák változtatnak-e a forrásszöveg, illetve az 1964-es fordítás makroszerkezeti mintázatán?
2. Amennyiben igen,
 - 2.1. hogyan változtatnak rajta: közelíti vagy távolítja a forrásszöveg szerkezetétől?
 - 2.2. a változás módosít-e a szöveg jelentésén/mondanivalóján?

Alkérdések:

1. Milyen szövegszintű fordítói stratégiák eredményeként teremtik újra a fordítók a célnyelven a makropropozicionális tartalmat és a retorikai struktúrát?
2. A korpusz igazolja vagy cáfolja a fordítási univerzálénak tartott explicitációs, illetve ismétléskerülési hipotézist a makroszerkezet újratemtésére irányuló szövegszintű fordítói stratégiák vonatkozásában?
3. Milyen mennyiségű és minőségű makroszerkezeti eltolódás keletkezik a fordítások során?
4. Hogyan hatnak e makroszerkezeti eltolódások a célnyelvi fordítások jelentésére/mondanivalójára?
5. Mi jellemzi az újrafordítást a makroszerkezet és a szövegjelentés/mondanivaló újratemtésének szempontjából: közelítés vagy távolítás?

3.2. A korpusz

Mivel vizsgálatunkat Károly és mtsai. (2022, megjelenés alatt) a szövegösszetartó erőt biztosító nyelvi eszközök – a strukturális és a nem strukturális kohézió – fordítási viselkedését feltáró elemzése motiválta, az eredmények összevethetősége érdekében jelen dolgozat is ugyanazzal a három alkorpuszból álló szöveggörpuszszal dolgozik¹⁰: az eredeti regény első fejezete legelső bekezdéséből (ld. 4. táblázat), valamint a regény két, időben egymástól távol eső, 1964-es és 2015-ös magyar nyelvű változatából, a *Zabhegyező*ből és a *Rozsban a fogóban* című fordításból. A forrásszöveg-részlet összesen 17 mondatot tartalmaz, míg a *Zabhegyező* azonos részletében Gyepes Judit az első két mondatot, valamint a 9. és 10. mondatot összevonta, a 15. mondatot pedig kettébontotta (ld. 4. táblázat), Barna Imre pedig megőrizte az eredeti mondathatárokat (ld. 4. táblázat). A mondathatárok tekintetében tehát az újrafordítás megegyezik a forrásszöveggel.

A kiválasztott 17 mondat a főszereplő bátyjáról szól, az életét és személyiségét mutatja be. A részlet tehát leíró típusú szöveg (Kirszner és Mandell 2004). Nyelvezete egyszerű, a beszélt nyelvet adja vissza, időnként szleng elemekkel. A részlet kiválasztásakor fontos szempont volt, hogy reprezentálja ezeket a tulajdonságokat, az olvasó számára koherens, könnyen követhető szöveg legyen, és hogy mindkét elemzési modellt alkalmazni tudjuk rajta. Bár a kutatók jelentős része szerint (pl. Hatch 1992, McCarthy 1991, Károly 2007) a narratív szöveg a legkönnyebben feldolgozható szövegtípus, Hoey (1991: 188) az elméletében egyértelműen kiköti, hogy ismétlésmodellje nem alkalmas mindenféle szöveg elemzésére, és külön kiemeli, hogy elbeszélő (narratív) szövegek vizsgálatára nem alkalmazható. Ezt azzal magyarázza, hogy narratív szövegekben a rendezőelv elsősorban kronologikus (időbeli sorrendben láttatja az eseményeket) és nem hierarchikus (ami fő- és azokhoz tartozó al gondolatokban nyilvánul meg), és az események helye, illetve szereplői játszanak fontos szerepet benne. Ezért meglátása szerint jó eséllyel feltételezhető, hogy egy narratív szöveg mondatai egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán alkotnának ún. szignifikáns (kettőnél több) ismétléskapcsolatot, s így köteleket, ami nem tenné lehetővé a szöveg lényegi gondolatainak (makropropozícióinak) azonosítását, majd ezek alapján a szöveg tartalmának/mondanivalójának adekvát összefoglalását. A kiválasztott részletben megfogalmazott leírás tartalmát és szerkezeti felépítését tekintve egy asszociációs láncot követ rendező elvként, amelyben a szereplő egyik gondolatából kiindulva, képzettársítás útján jut el a következő gondolatához (ld. Károly és mtsai. 2022, megjelenés alatt). Az asszociációs lánc elemei elsősorban lexikai szavak (pl. *Hollywood, kocsis, drága, író*), amelyek a mondatokban gyakran újraemlítődnek vagy szó szerint vagy más lexikai elem (pl. szinonima, ellentét) által, így a részlet megfelelő korpuszául szolgál a jelen vizsgálatnak.

3.3. Az elemzés módszerei és megbízhatósága

Ahogy dolgozatunk 2.1. részében utaltunk rá, Chesterman (2004) szerint az újrafordítási hipotézis bizonyos elméleti és módszertani kérdések miatt nehezen bizonyítható. Ezek a következőkben összegezhetők:

- a hipotézis két alapfogalmát (az újrafordítást és a közelebb/közelség terminusokat) tisztázni szükséges;
- a közelség mérésére objektív, a megfelelő nyelvészeti dimenziókat reprezentáló változók kelljenek;
- a közelség mérésére objektív eszközre van szükség.

Annak érdekében, hogy a vizsgálatunk során tesztelni tudjuk a hipotézist, az újrafordítás fogalmát, valamint a vizsgálat tárgyát képező újrafordítást a tanulmány 2.1. és 2.2. részeiben tisztáztuk. Szintén meghatároztuk azokat a változókat (a 2.3., 2.4. és 3.1. részekben), amelyekben keresztül a vizsgálni kívánt nyelvi és nem nyelvi, explicit és implicit jelenségek közelsége (vagy szükség esetén távolsága) mérhető. Végül pedig két olyan elemző modell (mint mérőeszköz) alkalmazása mellett döntöttünk (Hoey 1991-es ismétlésmodellje; Mann és Thompson 1986/1988-as retorikastruktúra-elmélete), amelyek az eddigi kutatások tanúsága alapján a közelség (vagy a távolság) mérésének objektív eszközeinek tarthatók mind elméleti, mind kutatómódszertani szempontból (ld. 2.4. rész). E modellek elméleti háttérére támaszkodva pedig meghatározhatóvá válnak a „közelebb/közelség” fogalmak is: tanulmányunkban közelségen a vizsgált szövegszerkezetek (a makropropozicionális szerkezet és a retorikai szerkezet) hasonlóságát értjük; más szóval: minél hasonlóbb egymáshoz pl. a forrás- és a célszöveg szerkezete vagy a két fordítás struktúrája, ezek annál közelebb állnak egymáshoz, és minél inkább eltér a szerkezetük, annál távolabb vannak egymástól.

Az elemzés manuálisan történt mind az ismétlés-, mind a kapcsolódási propozicionális változók esetében. Ennek két oka volt: egyfelől az, hogy ezek nagy része gépi úton (automatikusan) nem kereshető, másfelől pedig az, hogy a relatív kis korpusz lehetővé tette a változók nem csupán kvantitatív (mennyiségi), hanem mélyreható, kvalitatív (minőségi) elemzését is, amely kitért ezek szövegben elfoglalt helyének, mintázatának, interakciójának és típusainak is a feltárására.

Az ismétléselemzést Hoey 1991-es ismétlésmodellje alapján végeztük el, azonosítva minden mondat összes ismétléskapcsolatát (egyszerű és komplex ismétlés, egyszerű és komplex parafrázis, nem lexikai ismétlés) a szöveg minden más mondatával. A különféle lexikaiismétlés-kategóriák azonosítása során az elemzés alapegysége a „lexikai egység” (Károly 2002: 97) volt, amely magába foglal minden egyszavas egységet (a jelen korpuszban pl. *brother*, *drive* vagy *drága*, *nyomor*), illetve összetett szót (pl. *goldfish* vagy *diliház*, *bombajó*), idiómát és állandósult szókapcsolatot (pl. *short story*). A lexikai ismétlés szövegszervező funkciójának alaposabb megértése érdekében a kvantitatív elemzést az adatok kvalitatív elem-

zésével egészítettük ki. A lexikai ismétlések kombinációinak vizsgálatához ismétlésmátrixokban jelenítettük meg vizuálisan a szövegek ismétléskötélék-mintázatát, vagyis azt, hogy pontosan mely mondatok alkotnak egymással ismétléskötéléket (ld. pl. 1. ábra). A függőlegesen és átlósan elhelyezkedő számok a mondatok számát jelölik, a fekete kockák pedig a köteléket alkotó mondatokat.

A kapcsolódási propozicionális elemzés Mann és Thompson (1986, 1988) retorikastruktúra-elmélete alapján történt, amelyet – mivel fordításokat is elemeztünk – Károly Krisztina (2014a: 201–210) kifejezetten az eredeti és a fordítási szövegek összevethetőségét biztosító kódolás- és elemzésmódszertanával egészítettük ki. Az elemzés során a következő lépéseket követtük:

- az elemzés legkisebb, ún. minimális egységeinek (a szöveg mondatainak/tagmondatainak) azonosítása és kódolása (= címkézés számok és betűkódok alkalmazásával¹¹; ld. 4. táblázat);
- a szövegek alapos megismerése és többszöri elolvasása után a kapcsolódó szövegrészek, valamint az ezeket összekötő kapcsolódási propozíciók azonosítása mindhárom szövegben;
- ágrajzok készítése, amelyek vizuálisan megjelenítik mindegyik szöveg hierarchikus retorikai szerkezetét (ld. 1., 2. és 3. diagram);
- a fenti lépések megbízhatóságának ellenőrzése (Károly 2014a: 203).

A manuális elemzést az adatok kvantitatív elemzése követte. Az elemzések megbízhatósága érdekében többszörös kódolást végeztünk: a tanulmány összes szerzője kódolta a teljes korpuszt mindkét elemzésben. Ez azért volt különösen fontos, mert egyes változók (különösen a kapcsolódási propozíciók) értelmezésfüggőek. Mann és Thompson (1986) is felhívja a figyelmet arra, hogy mivel a koherencia relatív szövegminőség, egyazon szövegnek – olvasói függvényében – több retorikai szerkezeti mintázata is lehet. A kódolás következetessége és megbízhatósága érdekében ezért – időigényes volta ellenére – a többszörös kódolás mellett döntöttünk. A kódolások eredményét azután összevetettük és az eltéréseket megvitattuk, majd elméleti alapokon döntéseket hoztunk a kérdéses változók kódolásának módjáról. Így véglegesítettünk minden elemzést. E szisztematikus folyamatnak köszönhetően az elemzések megbízhatónak tekinthetők.

4. Eredmények és következtetések

Az elemzések eredményeinek ismertetése során elsőként az ismétléselemzés körében feltárt ismétlésváltozókat, ismétléskötélékeket és a kapcsolódó makroszerkezeti eltolódásokat mutatjuk be, mind kvantitatív, mind kvalitatív megközelítésben. Ezt követően – ugyanezen megközelítés szerint – a retorikai szerkezet vizsgálata során kapott eredményeket szemléltetjük. Utóbbihoz kiegészítésül a kapcsolódási propozíciók nyelvi jelölésével összefüggésben megfigyelteket is vázoljuk. Végül a

komplex szövegelemző modell segítségével azonosított szövegszintű fordítói stratégiákra térünk ki. Az eredmények bemutatásával egyidejűleg az azokból levont következtetéseinket is itt ismertetjük.

4.1. Az ismétlésváltozók mennyiségi és minőségi elemzése a három szövegben

A Hoey 1991-es ismétlésmodelljén alapuló korpuszelemzés számszerű eredményeit a 4. táblázat mutatja be szövegenkénti bontásban (az eredeti angol szövegre, az 1964-es, valamint a 2015-ös fordításra vonatkoztatva). Mivel a leíró jellegű szövegben a lexikai egységeket gyakran nem lexikai szavakkal (hanem grammatikai szavakkal, pl. személyes névmás használatával) említik újra – összhangban Hoey (1991) mintaelemzéseivel – a jelen vizsgálatba is belefoglaltuk az ilyen ún. nem lexikai ismétléseket.

3. táblázat: *Az ismétlésváltozók gyakorisága a forrásszövegben és a fordításokban*

Ismétlésváltozók	Angol forrásszöveg	1964-es magyar fordítás	2015-ös újrafordítás
egyszerű ismétlés	3	7	7
komplex ismétlés	1	1	1
egyszerű parafrázis	7	7	3
komplex parafrázis	0	6	11
nem lexikai ismétlés	153	127	197
lexikai ismétléskapcsolatok összesen	11	21	22
ismétléskötélékek	10	5	10
centrális mondatok	10	5	10
marginális mondatok	7	11	7
szomszédos mondatok közötti kötélekek száma	4	3	7

A leggyakoribb ismétlésváltozók, a nem lexikai ismétlések tekintetében elmondható, hogy az első magyar fordításban kevesebb (127), míg az újrafordításban számottevően több (197) található belőlük, mint a forrásnyelvi szövegben (153). A nagyszámú nem lexikai ismétlés hátterében többek között a személyes névmások (pl. ő) explicit említése áll. Az eredeti, angol nyelvű szövegben ez nyelvtanilag

kötelező elem (*'s got a lot of dough, now.), míg a magyarban akkor is nyelvtanilag teljes és jól formált megnyilatkozást kapunk az igeragozásból adódóan, ha nem tesszük ki a személyes névmást. (*Tele van (ő) most lóvéval.*) Az eredeti műben az angol nyelv szintaxisa miatt kötelezően szereplő alanyt (ő) nem találjuk meg a korábbi fordításban, viszont az újrafordításban jelen van – annak ellenére, hogy az igei személyrag miatt jelenléte indokolatlan, mert redundanciát okoz, és olykor értelemzavaró. A személyes névmás ily mértékű – nem a nyelvek rendszerbeli különbségeiből adódó automatikus, hanem a fordító döntésén múló opcionális – használata is alátámasztja az újrafordítási hipotézist.

Szintén jelentős eltérés figyelhető meg a lexikaiismétlés-kapcsolatok számában a forrásnyelvi szöveg és a fordítások között is: a 2015-ös fordításban 21 ismétléskapcsolat található, amely közel háromszor annyi, mint az eredeti műben, amelyben nyolc lexikaiismétlés-kapcsolat van. További érdekesség, hogy miközben az angol nyelvű regény vizsgált részletében egyáltalán nem szerepel komplex parafrázis, addig az 1964-es fordításban négyet (pl. *bátyám – D. B., nyomor hely – diliház*) az újrafordításban 11-et találhatunk (pl. *Jaguar – verda, Hollywood – filmek*). Ennek egyik oka lehet, hogy a magyar nyelvben, főként szépirodalmi kontextusban, a szóismétlés kerülése végett a cselekvő kifejezésére az angollal ellentétben nem névmással, hanem egy szinonimával, vagy rokon értelmű megnevezéssel illetjük a jelölendőt. Az angol–magyar irányú fordításokban Heltai és Juhász (2002) végeztek behatóbb vizsgálatot, amely során megállapították, hogy erre a fordítási irányra jellemző a „kötelező implicitáció”, vagyis, hogy az angol névmások számottevő részét nem fordítjuk le magyarra.

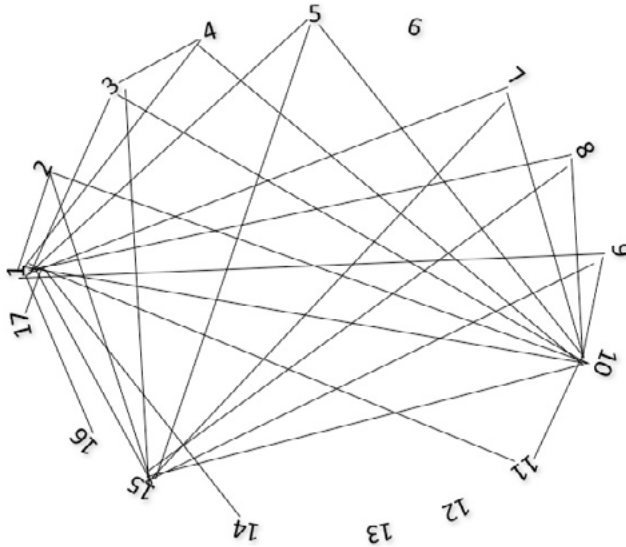
Mindez – a vizsgált nyelvpártól függetlenül is – Baker (1993) ismétléskerülési hipotézisét igazolhatja, amely szerint a fordítások többnyire kevesebb szó szerinti ismétlést tartalmaznak, mint az eredetileg a forrásnyelven írt szövegek.

Ahogy a tanulmányunk elméleti háttérében bemutattuk (2.4. rész), a lexikai ismétléseknek – mivel a téma folytonosságát mutatják – kulcsfontosságú szerepük van a szöveg strukturálásában, s következőképp a koherenciában és a szöveg globális üzenetének átadásában is. Mindkét fordítás jelentősen több lexikai ismétlést tartalmaz, mint az angol forrásszöveg, ezért megállapítható, hogy igazolódni látszik az explicitációs hipotézis (2.5. rész). A szövegben a lexikai ismétlések magasabb számával megnövekedett a szövegösszetartó erő, ezzel jobban kifejezve, hogy a vizsgált szövegrészben a főszereplő testvérenek jellemzését olvashatjuk, szemben az eredeti szöveggel, ahol érzékelhetően hangsúlyosabb elemeit képezik a felmerülő, bátyhoz köthető, tematikusan különböző kijelentések.

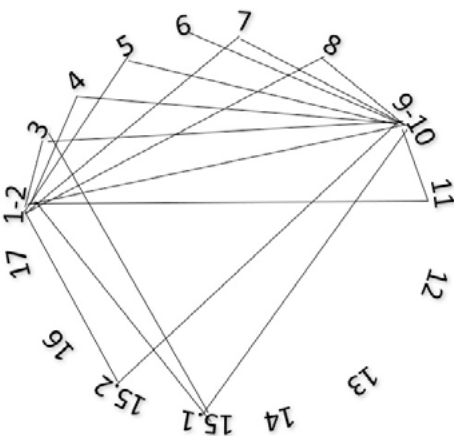
Az ismétléskötélékek, vagyis a három, vagy annál több ismétléskapcsolaton keresztül összekapcsolódó mondatok száma az eredeti szöveg és az újrafordítás esetében szinte megegyezik. Itt is megfigyelhető, hogy az 1964-es fordítás ugyanakkor „alulmúlja” e tekintetben az angol forrásszöveget: 5 darab, azaz feleannyi található benne, mint a 2015-ös fordításban (10). Ez is összhangban állhat azzal a műfordítói szándékkal, hogy lehetőleg minél jobban közelítse az újrafordítást az eredetihez.

A szomszédos mondatok közötti kötelékek száma a 2015-ös fordításban a legmagasabb: itt hét kötelék van egymást követő mondatok között, míg ez az eredeti műben négy, illetve a *Zabhegyező*ben három mondatot érint. Ez szintén alátámasztja azt a feltételezést, miszerint a fordított szövegben jobban láthatóvá válik, hogy egy jellemrajz leírását tartalmazták a vizsgált mondatok; azaz egy elem több mondaton „átnyúlva” bontakozik ki benne.

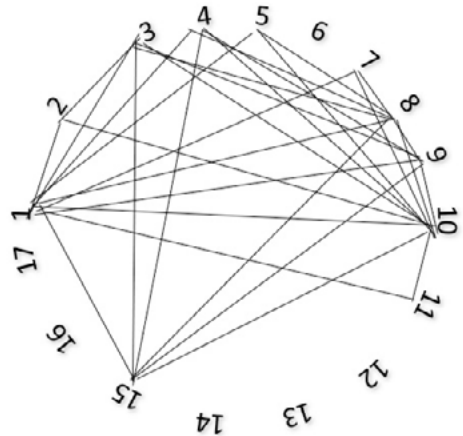
1. ábra: *Ismétléskötelékek a The Catcher in the Rye című műben*



2. ábra: *Ismétléskötelékek a Zabhegyező c. műben*



3. ábra: *Ismétléskötelékek a Rozsban a fogó c. műben*



Szembetűnő eredmény, hogy az eredeti szövegben és a 2015-ös fordításban megegyezik a centrális és marginális mondatok, vagyis a köteléket alkotó, illetve nem alkotó mondatok száma. Az ismétléskötelékeket tartalmazó hálókat (ld. 2., 3. ábra) vizsgálva láthatjuk, hogy a (12), (13), (14), (16), (17) mondatok tekinthetők marginálisnak a *Zabhegyező*ben és a *Rozsban a fogóban* is. Az eltérést a két fordítás között a (6)-os mondat adja: ez ugyanis a *Zabhegyező*ben az angol forrásszöveghez képest marginálisból centrálissá vált.

A fenti eredmények alapján arra következtethetünk, hogy az eltérő számú centrális mondatok miatt a makropropozicionális tartalomban eltolódás figyelhető meg az 1964-es fordításban. Ha az első mondatot („*I mean that’s all I told D.B. about, and he’s my brother and all.*”) tekintjük kiindulási pontnak a gondolatmenet kibontakozása, illetve a „személyleírás” szempontjából, az ismétléshálókat összehasonlítva megfigyelhetjük, hogy eltérés mutatkozik a két fordítás között. Az eltérő mondat szerkezet ellenére is megállapíthatjuk, hogy az eredeti szövegrész 1. és 2. mondata, amelyek lexikailag az 1964-os fordítás összevont (1–2) mondatának felelnek meg, tizenhat darab kapcsolatot létesít, míg a *Zabhegyező*ben kilenc kapcsolat figyelhető meg. A 2015-ös újrafordításban az 1. és a 2. mondat összesen tizenkettő kapcsolatot létesít. Ez szintén alátámasztja azt a korábban már említett feltételezést, miszerint a makropropozicionális szerkezet szempontjából jobban hasonlít az újrafordítás az eredetihez (közelebb áll hozzá), mint az első fordítás, tehát az adatok ebből a szempontból igazolják az újrafordítási hipotézist.

Egy aspektusból azonban a *Zabhegyező* áll közelebb az angol forrásszöveghez: a lexikai ismétléskötéseket tekintve mindkét szövegben az (1) és a (15), ill. (1–2) és (15.1) mondatok között figyelhetünk meg lexikai kötést. Ez a kötés a *Rozsban a fogó* ismétléshálójában egyáltalán nem jelenik meg; az újrafordításban az (1)-es és a (10)-es mondatok között találunk lexikai köteléket, amely a másik két szövegben csupán a lexikai kapcsolat szintjén jelentkezik.

4.2. A retorikastruktúra-elemzés eredményei

4.2.1. A mennyiségi elemzés eredményei a három szövegben

Kvantitatív elemzésünkkel először azonosítottuk a kapcsolódási propozíciókat a korpuszban és meghatároztuk ezek számát az eredeti angol szövegben és mindkét magyar fordításban. Ehhez a módszertani részben leírtaknak megfelelően (ld. 3.3. rész) elvégeztük az ún. címkézést, a 4. táblázatban bemutatottak szerint.

4. táblázat: *A forrás- (FNY) és a célnyelvi (CNY) szövegrészek minimális egységekre bontása*

<i>Extract from J. D. Salinger: The Catcher in the Rye</i>	<i>Részlet a Zabhegyező c. fordításból (ford.: Gyepes Judit, 1964)</i>	<i>Részlet a Rozsban a fogó c. fordításból (ford.: Barna Imre, 2015)</i>
(1a) I mean (1b) that's all I told D.B. about, (1c) and he's my brother and all.	(1-2a) Vagyis azt, (1-2b) amit már D. B.-nek is elmondtam, (1-2c) a drága bátyámnak, tu- dod, aki Hollywoodban van.	(1a) Mondjuk, (1b) a Débének se mondtam el mást, (1c) pedig ő a bátyám meg ilyenek.
(2) He's in Hollywood. (3a) That isn't too far from this crumby place, (3b) and he comes over and visits me practically every week end.	(3a) Nincs túl messze ettől a nyomor helytől, (3b) majdnem minden hétvé- gen meglátogat.	(2) Hollywoodban van. (3a) Az nincs túl messze ettől a lepusztult helytől, (3b) és ő gyakorlatilag min- den hétvégén lejön ide hozzám.
(4a) He's going to drive me home (4b) when I go home next month maybe. (5) He just got a Jaguar. (6a) One of those little Engli- sh jobs (6b) that can do around two hundred miles an hour. (7) It cost him damn near four thousand bucks.	(4a) Jövő hónapban kocsin visz haza a diliházból, (4b) persze csak ha elenged- nek. (5) Most vett egy Jaguárt. (6a) Egy olyan kis angol tra- gacs, (6b) tudod, kétszázzal fut óránként. (7) Majdnem négyezerbe van neki.	(4a) Ő visz majd haza, (4b) ha hazamehetek, talán már a jövő hónapban. (5) Most vett egy Jaguárt. (6a) Egy ilyen kis angol ver- dát, (6b) kábé kétszázat is bír. (7) Majdnem négy rongya ráment.
(8) He's got a lot of dough, now. (9) He didn't use to. (10a) He used to be just a regular writer, (10b) when he was home.	(8) Most vágott zsebre egy csomó dohányt. (9-10a) Azelőtt nem szokott, (9-10b) mikor még otthon lakott, (9-10c) és rendes író volt.	(8) Tele van ő most lóvéval. (9) Régebben nem volt neki. (10a) Régebben ő csak egy rendes író volt, (10b) amikor még otthon lakott.
(11a) He wrote this terrific book of short stories, The Secret Goldfish, (11b) in case you never heard of him.	(11a) Ő írta azt a bombajó novellás kötetet, a Titokzatos aranyhalat, (11b) ha még nem hallottad volna.	(11a) Írt egy baromi jó novel- láskötetet, A titokzatos aranyhal-at, (11b) ha még nem hallottál volna róla.

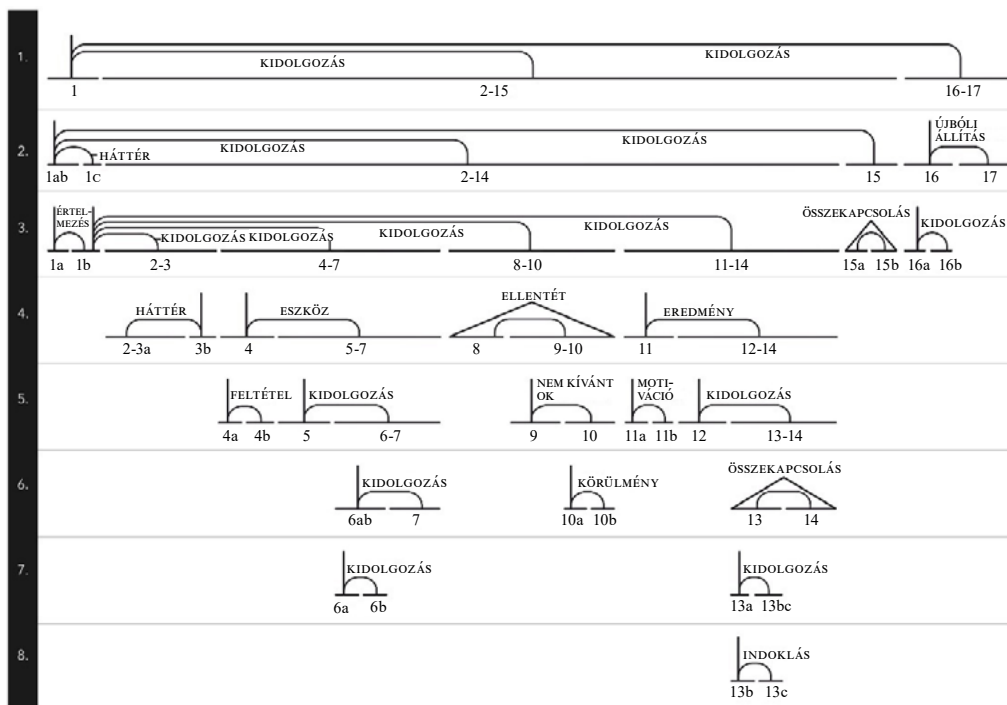
(12) The best one in it was “The Secret Goldfish.”	(12) A legjobb benne a Titokzatos aranyhal.	(12) A legjobb pont az benne, A titokzatos aranyhal című.
(13a) It was about this little kid	(13a) Egy kis krapekről szól, (13b) aki senkinek se engedi	(13a) Egy ilyen kicsésávóról szól,
(13b) that wouldn’t let anybo- dy look at his goldfish	az aranyhalát megnézni,	(13b) akinek nem szabad
(13c) because he’d bought it with his own money.	(13c) mert a saját pénzén vette.	ránézni az aranyhalára, (13c) merthogy azt ő vette, a saját pénzéből.
(14) It killed me.	(14) Halálos volt.	(14) Behaltam tőle.
(15a) Now he’s out in Holy- lywood,	(15.1) Most Hollywoodban van D. B.	(15a) Most meg kint van, Hollywoodban,
(15b) D.B., being a prostitute.	(15.2) Tisztára elkurvult.	(15b) elkurvult, na.
(16a) If there’s one thing I hate,	(16a) Ha van valami a vilá- gon, amit utálok,	(16a) Ha valamit utálok,
(16b) it’s the movies.	(16b) az a mozi.	(16b) hát az a mozi.
(17) Don’t even mention them to me.	(17) Ne is mondd.	(17) Filmekről hallani sem akarok.
Σ 17 mondat	Σ 16 mondat	Σ 17 mondat

A továbbiakban mindhárom szöveg vonatkozásában fadiagramot készítettünk (ld. 1–3. diagram), amelyek a relációkat (a kapcsolódási proposíciókat; röviden KP-kat) és azok hierarchikus viszonyát vizuálisan jelenítik meg.

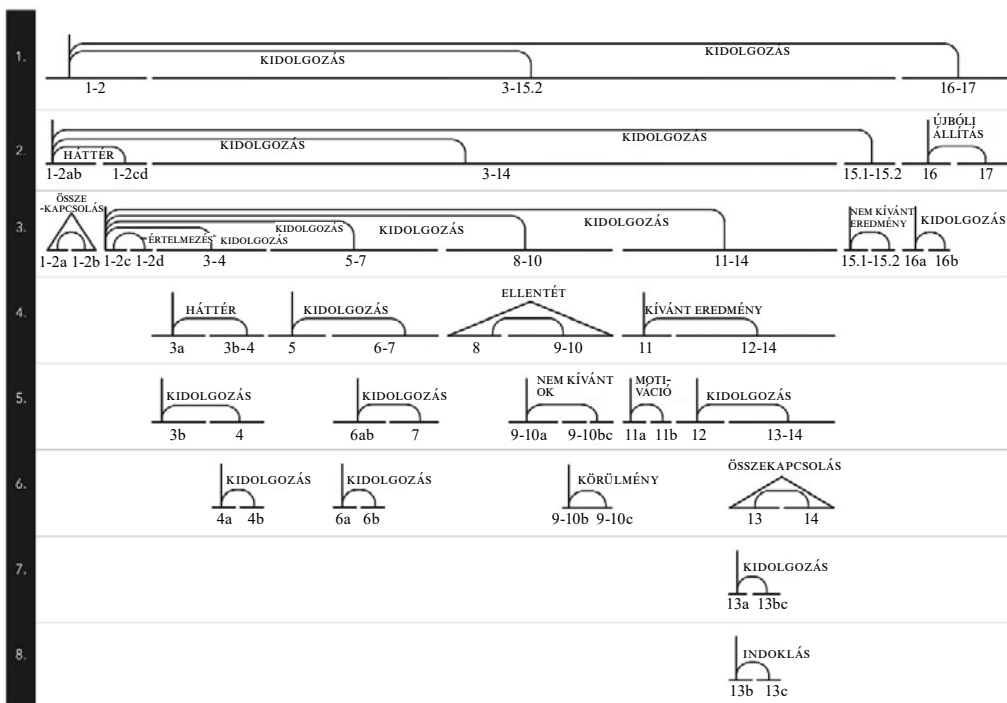
A diagramokban a vízszintes vonalak (alattuk számmal) a kapcsolódó szöveg-egységeket, az ívek (felettük a KP-k nevével) az ezeket összekötő relációkat jelölik. Az ívek a szatellitből indulnak ki és a mag felé mutatnak, amelyet függőleges vonal jelöl (Károly 2014a: 205).

A vizsgálat megmutatta a fordítás során keletkező kapcsolódási proposícionális és – az ezekből fakadó – retorikai szerkezeti eltéréseket is. Az 5. táblázat összesíti a forrásnyelvi szövegrészletben, az 1964-es magyar fordításban és a 2015-ös újrafordításban található kapcsolódási proposíciók gyakoriságát (az eltéréseket a fekete és a szürke háttér jelzi). A kapcsolódási proposíciók gyakorisági sorrendben szerepelnek, a leggyakoribbtól a legritkábban előforduló relációk felé haladva.

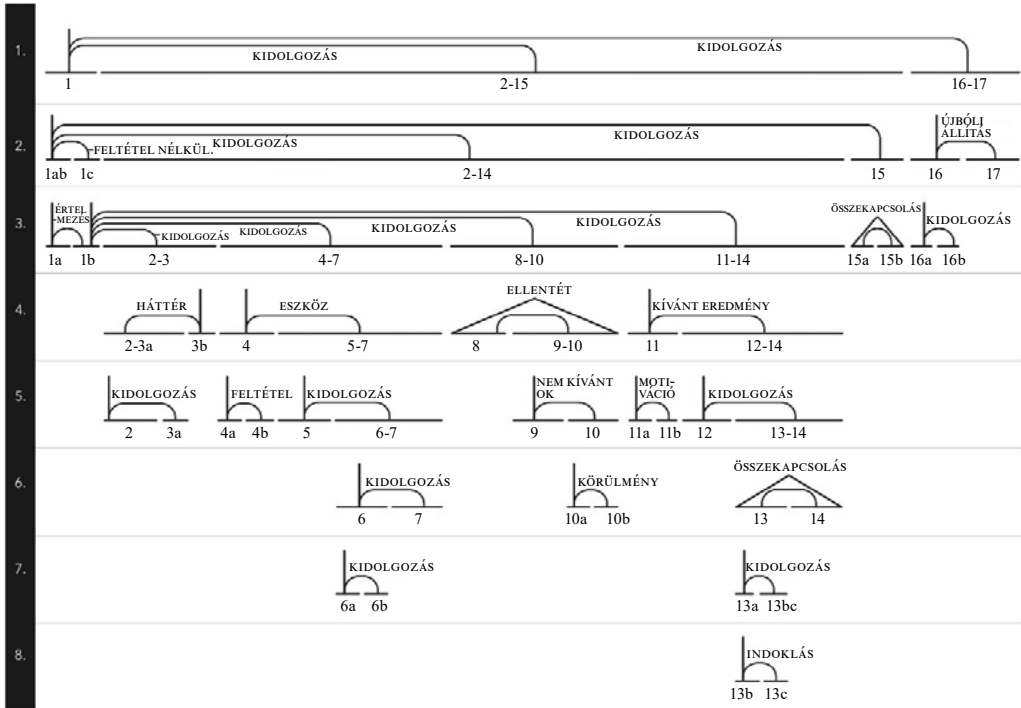
1. diagram: *A FNY-i szöveg hierarchikus retorikai szerkezete*



2. diagram: *Az 1964-es CNY-i szöveg hierarchikus retorikai szerkezete*



3. diagram: A 2015-ös CNY-i szöveg hierarchikus retorikai szerkezete



5. táblázat: A kapcsolódási propozíciók gyakorisága a forrás- (FNY) és a célnyelvi (CNY) szövegrészletekben

Kapcsolódási propozíciók (KP)	FNY-i szöveg	CNY-i szöveg 1964.	CNY-i szöveg 2015.
1. KIDOLGOZÁS	15	15	15
2. ÖSSZEKAPCSOLÁS	2	2	2
3. HÁTTÉR	2	2	1
4. ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS	1	1	1
5. ÉRTELMEZÉS	1	1	1
6. ESZKÖZ	1		1
7. ELLENTÉT	1	1	1
8. KÍVÁNT EREDMÉNY	1	1	1
9. NEM KÍVÁNT OK	1	1	1

10. FELTÉTEL	1	1	1
11. MOTIVÁCIÓ	1	1	1
12. KÖRÜLMÉNY	1	1	1
13. INDOKLÁS	1	1	1
14. NEM KÍVÁNT EREDMÉNY		1	
15. FELTÉTEL NÉLKÜLI			1
Összesen:	29	29	29

Ahogy az 5. táblázat is mutatja, a FNY-i szövegben és mindkét fordításban azonos számú és nagyon hasonló típusú kapcsolódási propozíciók jelennek meg. Szembetűnő az is, hogy a domináns (vagyis a leggyakrabban előforduló) relációk is ugyanazok: a leggyakoribb kapcsolódási propozíció a KIDOLGOZÁS (mindhárom szövegben 15 alkalommal fordul elő). E relációban a szatellit a magban tárgyalt vagy abból kikövetkeztethető témához kapcsolódó helyzetről vagy annak valamely eleméről szolgál további részletekkel (Mann 2005). Ez összhangban áll a FNY-i szövegrészlet legfőbb céljával, hogy bemutassa az elbeszélő bályját és az ő korábbi és jelenlegi életkörülményeit. Így például a FNY-i szöveg (1) mondat–(2–15) mondat (ld. 1. diagram) közötti kapcsolat.

A gyakorisági rendben az ÖSSZEKAPCSOLÁS (mindhárom szövegben 2 alkalommal fordul elő) és HÁTTÉR (a FNY-i szövegben és az 1964-es CNY-i szövegben 2 alkalommal, míg a 2015-ös CNY-i szövegben 1 alkalommal fordul elő) relációk következnek. Előbbi esetében az olvasó felismeri, hogy az összekapcsolt elemek összefüggenek, míg utóbbinál a szatellitben szereplő háttérinformációk a magban foglaltak megértésében segítik az olvasót (Mann 2005). Ezek a relációk szintén jól illeszkednek a szöveg funkciójához, mivel leíró jellegűek és olyan szövegrészeket kötnek össze, amelyek bizonyos részleteket vagy tényszerű adatokat tartalmaznak (Károly 2014a: 215). Előbbit jól szemlélteti a FNY-i szövegrészlet (15a)–(16b) mondata közötti kapcsolat (ld. 1. diagram), míg utóbbira a 2015-ös CNY-i szöveg (2–3a)–(3b) mondata közötti reláció kiváló példa (ld. 3. diagram).

Mindhárom szöveg a továbbiakban is szinte egyformának tekinthető a relációk mennyiségét illetően. Csak néhány eltolódás figyelhető meg mindkét fordítás esetében. Az 5. táblázatban ezeket az eltolódásokat a szürke és fekete színek jelzik. A 6. táblázat pedig elkülöníti azokat az eltolódásokat (ld. a magyarázat oszlopban feltüntetve), amelyek a nyelvi rendszerek közötti különbségekből fakadnak azoktól, amelyek – feltételezhetően – a fordítók eltérő értelmezésére vezethetők vissza.

6. táblázat: A kapcsolódási propozíciók eltolódásai és magyarázatuk

Kapcsolódási propozíciók (KP)	FNY-i szöveg	CNY-i szöveg 1964.	CNY-i szöveg 2015.	Magyarázat
HÁTTÉR	2	2	1	eltérő értelmezésből fakad: M(1ab)–M(1c) FNY-i szövegben HÁTTÉR → 2015-ös CNY-i szövegben FELTÉTEL NÉLKÜLI ok: kötőszó megváltozása <i>and</i> [lit.: <i>és</i>] → <i>pedig</i>
ESZKÖZ	1		1	eltérő mondat/tagmondat szerkezetből fakad: FNY-i szöveg M(1), M(2) → 2015-ös CNY-i szöveg M(1–2) - 1 mondat kapcsolódási propozíciók áthelyeződése: M(4)-M(5–7) → M(3a)-M(3b–4a,b) és M(5)-M(6–7) FNY-i szöveg ESZKÖZ → CNY-i szöveg HÁTTÉR és KIDOLGOZÁS
NEM KÍVÁNT EREDMÉNY		1		eltérő mondat/tagmondat szerkezetből fakad: FNY-i szöveg M(15a,b) → 1964-es CNY-i szöveg M (15.1), M (15.2) + 1 mondat kapcsolódási propozíciók áthelyeződése: M(15a)-M(15b) → M(15.1)-M (15.2) FNY-i szöveg ÖSSZEKAPCSOLÁS → 1964-es CNY-i szöveg NEM KÍVÁNT EREDMÉNY
FELTÉTEL NÉLKÜLI			1	ld. első sor

A két nyelv közötti eltérésekből (jelen esetben eltérő mondat-/tagmondatszerkezetből) fakadó eltolódásokat egyrészt egy újonnan létrejövő mondat (FNY-i szöveg (15a,b) mondat → 1964-es CNY-i szöveg (15.1) és (15.2) mondatok, ld. 4. táblázat, 1. és 2. diagram), másrészt egy tagmondattá alakított („elveszett”) mondat (FNY-i szöveg 1 és 2 mondatok → 2015-ös CNY-i szöveg 1–2 mondat, ld. 4. táblázat, 1. és 3. diagram) eredményezik. A nem nyelvi rendszerbeli különbségen alapuló eltolódásokat pedig az egyes relációk között fennálló logikai kapcsolat feltehetően eltérő értelmezése – a FNY-i szöveg 1ab mondatában szereplő, háttérinformációt rejtő kontinuitás helyett a 2015-ös CNY-i szöveg 1c mondata függetlenségi viszonyt fejez ki (ld. 4. táblázat, 1. és 3. diagram) – okozza, mint arra az *and* kötőszó

pedig kötőszóra módosulása is utal. A két fordítás e tekintetben élesen elkülöníthető: a 2015-ös újrafordítás esetében az eltolódást a nyelvi különbségek, ezzel szemben az 1964-es fordításnál az eltérő értelmezés okozza. A retorikai struktúrárt illetően ezen az egy ponton érhető tetten olyan eredmény, amely az újrafordítási hipotézis helyességére engedne következtetni.

Összességében ugyanakkor elmondható, hogy a kapcsolódási propozíciók mennyiségi eloszlásának különbsége olyan minimálisnak bizonyult a vizsgált korpuszban, hogy ezen az alapon a FNY-i és CNY-i szövegek retorikai szerkezetének jelentős eltérése, valamint ebből fakadó bárminemű jelentésbeli változás nem állapítható meg. Ahhoz azonban, hogy a jelentős eltérés kérdésében állást foglalhasunk, további, kvalitatív vizsgálatokra volt szükség.

4.2.2. A minőségi elemzés eredményei a három szövegben

Az eredeti szövegben és a fordításokban megegyező kapcsolódási propozíciók gyakorisága a FNY-i szöveg és a fordítások retorikai szerkezeti azonosságainak felmérését teszik lehetővé (Károly 2014a: 222). A továbbiakban, megvizsgálva a szövegekben megegyező és különböző relációkat azt láttuk, hogy a szövegpáronként (FNY-i szöveg és az 1964-es, illetve FNY-i szöveg és 2015-ös CNY-i szöveg) megtalálható összesen 58 kapcsolódási propozícióból 56 megegyezik. Ezt mutatja be a 7. táblázat. Az eredmények 96,55%-os egyezést mutatnak mindkét fordítás esetében, amelyek a mennyiségi vizsgálat következtetéseit erősítik, ugyanis nem-hogy jelentős, de semmilyen eltérés nem látszik.

7. táblázat: A FNY-i szöveg és a fordítások retorikai szerkezetének egyezése

Fordítások	Azonos KP-k FNYSz + CNYSz	Összes KP FNYSz + CNYSz	Egyezés %-ban (azonos vs. összes KP)	Retorikai szerkezeti eltolódás
1964-es magyar fordítás	28 + 28 = 56	29 + 29 = 58	96,55%	+
2015-ös újrafordítás	28 + 28 = 56	29 + 29 = 58	96,55%	+

A retorikastruktúra-elemzés alapján tehát a három vizsgált szövegrészlet makroszerkezeti mintázata szinte azonos képet mutat.

4.2.3. A kapcsolódási propozíciók nyelvi jelölése

Elemzésünk végső állomásaként kiegészítésül megnéztük azt is, hogy a két fordítás között van-e különbség a kapcsolódási propozíciók nyelvi jelöltsége tekintetében. Ez azért érdekes kérdés, mert a kontrasztív retorikai kutatások tanúsága sze-

rint a különböző nyelvek eltérő mértékben jelölik explicit módon a logikai relációkat (Károly 2014a). A 8. táblázat foglalja össze a forrásnyelvi szövegben és a két fordításban a relációk jelölésére használt kötőszók számát. A fekete színnel jelölt kapcsolódási propozíciók az érintett szövegrészletben nem találhatók meg.

8. táblázat: *Nyelvileg jelölt kapcsolódási propozíciók a forrás- és a célnyelvi szövegrészletekben*

Kapcsolódási propozíciók (KP)	FNY-i szöveg	CNY-i szöveg 1964.	CNY-i szöveg 2015.
1. KIDOLGOZÁS	1	1	1
2. ÖSSZEKAPCSOLÁS	0	1	0
3. HÁTTÉR	2	0	1
4. ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS	0	0	0
5. ÉRTELMEZÉS	0	0	1
6. ESZKÖZ	0		0
7. ELLENTÉT	0	0	0
8. KÍVÁNT EREDMÉNY	0	0	0
9. NEM KÍVÁNT OK	0	0	0
10. FELTÉTEL	1	1	1
11. MOTIVÁCIÓ	1	1	1
12. KÖRÜLMÉNY	1	1	1
13. INDOKLÁS	1	1	1
14. NEM KÍVÁNT EREDMÉNY		0	
15. FELTÉTEL NÉLKÜLI			0
Összesen:	7	6	7

A FNY-i szöveg összesen 29 relációja közül csupán 7 jelölt (= 24,13%), az 1964-es magyar fordításban ez az arány még alacsonyabb (29 relációból 6 jelölt, = 20,68%), míg a 2015-ös újrafordítás esetében változatlan (az eddigi eredmények tükrében meglepő lett volna, ha jelentősebb eltérést találunk). Az ugyanis, hogy a jelölt és jelöletlen relációk aránya között sincs eltérés, szintén a jelentősebb retorikai szerkezeti különbségek hiányára enged következtetni.

4.3. A feltárt szövegszintű fordítói stratégiák

Az általunk alkalmazott vizsgálati módszerek tekintetében a Károly-féle (2014a: 249) komplex fordítási szövegelemző modell az alábbi, szövegszintű fordítói stratégiák azonosítását teszi lehetővé:

- (1) Az ismétlésszerkezeten keresztül a makropropozicionális szerkezetet érintő stratégiák: kohéziós eszköz betoldása; kihagyása; helyettesítése; konkretizálása.
- (2) A retorikai szerkezetet érintő stratégiák: kapcsolódási propozíció betoldása; kihagyása; helyettesítése; gyakoriságának megváltoztatása.

A szövegszintű stratégiák feltárása azért fontos, mert a koherenciaeltolódások révén ezek eredményezhetnek kisebb-nagyobb jelentésbeli eltolódást a fordításban (Károly 2014a: 249).

Az ismétlésszerkezet esetében az eredeti szövegrészletben szereplő lexikai ismétléskötélékek változásait vizsgáltuk meg a stratégiák azonosításához. A 9. táblázat mutatja ennek eredményét.

9. táblázat: *Az eredeti szöveg lexikaiismétlés-kapcsolatok változásai*

mondat	<i>The Catcher in the Rye</i>	mondat	<i>Zabhegyező</i>	mondat	<i>Rozsban a fogó</i>
1_10	egyszerű parafrázis	1_9–10	egyszerű parafrázis	1_10	egyszerű parafrázis
	egyszerű parafrázis		egyszerű parafrázis		egyszerű parafrázis
1_15	egyszerű ismétlés	1–2_15.1	egyszerű ismétlés	1_15	nem lexikai kötelék
			egyszerű parafrázis		nem lexikai kötelék
	egyszerű parafrázis	1–2_15.2	nem lexikai kötelék		nem lexikai kötelék
	egyszerű parafrázis		nem lexikai kötelék		nem lexikai kötelék
2_15	egyszerű ismétlés		egyszerű ismétlés	2_15	egyszerű ismétlés

4_10	egyszerű ismétlés	4_9-10	egyszerű parafrázis	4_10	egyszerű parafrázis
5_8	egyszerű parafrázis	5_8	egyszerű ismétlés	5_8	egyszerű ismétlés
7_8	egyszerű parafrázis	7_8		7_8	komplex parafrázis
8_15	egyszerű ismétlés	8_15	egyszerű ismétlés	8_15	egyszerű ismétlés
10_11	komplex ismétlés	9-10_11	komplex ismétlés	10_11	komplex ismétlés
10_15	egyszerű parafrázis	9-10_15.2	nem lexikai kötelék	10_15	nem lexikai kötelék

10. táblázat: *Betoldott lexikaiismétlés-kapcsolatok*

1_6	tudod - tudod (egyszerű ismétlés)		
3_4	nyomor hely - diliház (egyszerű parafrázis)		
4_5	kocsi - Jaguár (egyszerű parafrázis)		
4_6	kocsi - tragacs (egyszerű parafrázis)		
5_6	Jaguar - tragacs (egyszerű parafrázis)	5_6	Jaguar - verda (egyszerű parafrázis)
8_9-10	most - azelőtt (komplex parafrázis)	8_9	most - régebben (komplex parafrázis)
8_9-10	most - mikor még (komplex parafrázis)	8_10	most - régebben (komplex parafrázis)
		2_16	Hollywood - mozi (komplex parafrázis)
		2_17	Hollywood - filmek (komplex parafrázis)
		9_10	régebben - régebben (egyszerű ismétlés)

Az ismétléskötelékek azonosítása során megállapítottuk, hogy az eredeti műben egyetlen helyen, az (1) és a (15) mondat között valósul meg tisztán lexikai kötelék (azaz min. három lexikaiismétlés-kapcsolat; ld. 9. táblázat). Ez a lexikai kötelék a *Zabhegyező*ben található meg, ám itt is a kötelék csupán az eltérő mondatszerkezet miatt jön létre: itt ugyanis az egy egységnek vett (1–2) mondatához adódik hozzá az egyszerű ismétlés, amely az eredetiben és a *Rozsban a fogóban* már külön, a (2) mondatban szerepel.

A táblázatból kiderül, hogy a kohéziós eszköz kihagyására csak a *Zabhegyező*ben látunk két példát, míg a lexikai ismétléseket az 1964-es fordításban háromszor, a 2015-ös fordításban ötször helyettesítették nem lexikai ismétlés által. Elmondható, hogy az eredeti lexikai kötelékek csaknem fele mindkét fordítás esetében változatlan maradt. Fontos ugyanakkor megemlíteni, hogy mindkét fordító 7 esetben további betoldást alkalmazott (ld. 10. táblázat). Érdemes megjegyezni, hogy három esetben a fordítók, egymástól függetlenül, más-más lexikai egységet választva teszik meg a betoldást. A betoldásoknál két esetben (*most – azelőtt / most – mikor még vö. most – régebben*) feltételezhető, hogy az elbeszélésben lévő idősíkváltást kívánják explicittebbé tenni a fordítók. Nem jelentésbeli eltolódást érzékelünk, hanem explicitációt, amely ebben az esetben alátámaszthatja az explicitációs hipotézist. Emellett szól a lexikai ismétléskapcsolatok száma is (ld. 3. táblázat), hiszen az eredeti műben ebből mindössze 11-et találunk, az 1964-es fordításban 21-et, a 2015-ös fordításban pedig 22-t.

A retorikaistruktúra-elemzés ezzel szemben mind a mennyiségi, mind a minőségi elemzés esetében is csak igen minimális eltérést tárt fel az eredeti szöveg és a két fordítás (újrafordítás) viszonylatában (ld. 6. és 7. táblázat), így a szöveg-szintű stratégiák azonosíthatósága jóval korlátozottabb volt. A 2015-ös újrafordítás kapcsolódási propozíció helyettesítésére egyetlen szemléletes példát tartalmaz:

I mean that's all I told D.B. about,
and [lit.: és] he's my brother and all.

(FNY-i szöveg, 1. mondat)

Mondjuk, a Débének se mondtam el
mást, **pedig** ő a bátyám meg ilyenek.

(CNY-i szöveg 2015., 1. mondat)

Emellett a kapcsolódási propozíciók gyakoriságának megváltoztatását is tetten értük, de hasonlóan elhanyagolható mértékben (ld. 1., 2., 3. diagramok és 5. táblázat). A kapcsolódási propozíció betoldása, kihagyása a vizsgált korpuszban nem fordult elő, tekintettel arra, hogy a mindhárom szövegben azonos mennyiségű és minőségű kapcsolódási propozíció fordult elő. Függetlenül attól, hogy a Károly-féle (2014a: 248) elméleti keretben a stratégia alatt tudatos vagy automatikus választást értünk, jelen vizsgálatban egyértelműen a retorikai struktúra (kapcsolódási propozíciók) – ezen keresztül pedig az eredeti jelentés – megtartása volt megfigyelhető. Mindez a vizsgálati tárgyak közül pedig egyedül az újrafordítási hipotézis (közelítés) részbeni alátámasztására lehetne alkalmas, az explicitációs és az ismétlés-kerülési hipotézis helyességére ugyanakkor nem utal.

5. Összegzés

Esettanulmányunkkal a makrostruktúra célnyelvi újateremtésének elemzésére vállalkoztunk, a választott irodalmi mű egy részlete fordításának és újrafordításának vizsgálatával. Ehhez a Károly (2014a) által kidolgozott, komplex, fordítási szempontú szövegelemző modell részvizsgálati módszereinek alkalmazásával azonosítottuk és írtuk le a fordítás és újrafordítás során keletkező koherenciaeltolódásokat, valamint térképeztük fel ezek szövegstruktúrára és jelentésre gyakorolt hatásait. Emellett fontos feladat volt a kutatásunknak a vizsgálati tárgy szempontjából releváns, fordítási univerzálénak tartott jelenségek (explicitáció, ismétléske-
rülés) és az újrafordítási hipotézis vizsgálata is.

A korpusz kvantitatív és kvalitatív elemzése alapján elmondható, hogy kimutathatók lexikai és nem lexikai ismétléseeltolódások mindkét célnyelvi szövegben, az eltolódások mennyisége és minősége tekintetében egyaránt. Az eredeti szövegtől a fordításon keresztül az újrafordításig haladva a lexikai ismétlések száma és minőségi változatossága egyértelműen és jelentősen növekszik (mindkét célnyelvi szövegben szinte kétszer annyi egyszerű ismétlés és komplex parafrázis található, mint a forrásszövegben). Ezért az ismétlések gyakorisága e tekintetben igazolni látszik az explicitációs hipotézist. A vizsgálat szempontjából releváns másik fordítási univerzálé, az ismétléske-
rülés vonatkozásában is azt láthatjuk, hogy a fordításokban nemhogy csökkent, hanem duplájára nőtt az egyszerű ismétlések száma. Annak ellenére van ez így, hogy az ismétléske-
rülési hipotézis szerint a fordításokban elvileg kevesebb az egyszerű ismétlés, mint az eredeti szövegekben. Károly (2014a: 178) e körben egyébként hasonló eredményre jutott a hírszövegek magyar–angol fordításainak elemzése során, ugyanakkor az explicitációs hipotézis tekintetében nem talált statisztikailag szignifikáns bizonyítékot. Az újrafordítási hipotézist illetően az ismétléskötelékek száma és az általuk alkotott hálók alapján (ld. 1., 2. és 3. ábra) arra következtethetünk, hogy a 2015-ös újrafordítás jobban hasonlít (közelebb áll) az eredeti szöveghez, tehát az adatok ebből a szempontból igazolhatják ezt a feltételezést.

A retorikastruktúra-elemzés eredményei ettől még árnyaltabb képet mutatnak: sem a fordításban, sem az újrafordításban nem azonosítottunk számottevő kapcsolódási propozicionális eltolódásokat, amelyek módosítanák a CNY-i szövegek retorikai szerkezetét, illetve ezen keresztül a fordítások jelentését. Az eredeti szöveg retorikai szerkezetét a fordítók majdhogynem teljesen megtartották. A feltárt csekély mennyiségű (négy darab) kapcsolódási propozicionális eltolódás jellemzően a KP-k minősége és előfordulási helye, nem pedig azok mennyisége tekintetében volt kimutatható. Károly (2014a: 228) a sajtószövegeken végzett kutatása során ugyanerre az eredményre jutott. Eredményeink a feltárt szövegszintű stratégiák alapján így sem a fordítás, sem az újrafordítás esetében nem igazolják a vizsgált hipotézist.

Az eredmények alapján, a koherencia célnyelvi újateremtése vonatkozásában, a Károly és mtsai. (2022, megjelenés alatt) által megfogalmazott hipotézisek to-

vább bővíthetők a makroszerkezeti szövegváltozók körére is. Következésképp az esettanulmányok alapján a következő hipotézisek megfogalmazására van lehetőség a mű egészére és e regényműfajra vonatkozóan:

- (1) szövegszintű szerkezeti eltolódások keletkeznek az a→m fordításban;
- (2) a korpuszon az explicitációs hipotézis részben igazolható;
- (3) az ismétléskerülési hipotézis nem igazolható;
- (4) az újrafordítási hipotézis részben igazolható.

A jövő kutatásainak feladata az elemzés alapján megfogalmazott következtetések reprezentatív mintán történő korpuszalapú vizsgálata, hogy megállapítható legyen ezek mennyire érvényesíthetők más szövegműfajokra, illetve esetleg általánosan. Szintén hasznos adatokkal egészítené ki a szövegek „objektív” elemzését a befogadóknak a célnyelvi szövegek közelségéről (vagy távolságáról) alkotott szubjektív/intuitív megítélésének a vizsgálata (pl. interjúk segítségével).

Esettanulmányunk azonban – korlátai ellenére is – hét különböző területen gyarapíthatja tudásunkat: a szöveg tudományán belül a diskurzuselemzés és műfajkutatás területén, a fordítástudományon belül pedig a műfordítás, a célnyelvi szövegre orientált fordításkutatás, az univerzálékutatás, a különböző fordítói stratégiák, valamint az angol–magyar nyelvpárra irányuló kutatások terén. Az újrafordítási hipotézisnek pedig a szövegszerűség szempontjai felől történő megközelítése az az új dimenzió, amely ismereteink szerint még egyedülálló és a kapott eredmények tükrében további tudományos vizsgálódásra érdemes.

Irodalom

- Albert S. 1996. Some Aspects of the Philosophy of Literary Translation. In: Klaudy K., Lambert, J., Sohár A. (eds) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 53–59.
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 233–250. <https://doi.org/10.1075/z.64.15bak>
- Baker, M. 1996. Corpus-based Translation Studies: The Challenges that Lie Ahead. In: Somers, H. (ed.) *Terminology, LSP and Translation. Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 175–186. <https://doi.org/10.1075/btl.18.17bak>
- de Beaugrande, R., Dressler, W. U. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- de Beaugrande, R., Dressler, W. U. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina. A szerzők 1981-es könyvét fordította: Siptár Péter.
- Berman, A. 1990. La retraduction comme espace de la traduction, *Palimpsestes* Vol. 13. No. 4. 1–7. <https://doi.org/10.4000/palimpsestes.596>

- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and Intercultural Communication*. Tübingen: Narr. 17–35. <https://doi.org/10.3138/cmlr.46.3.570>
- Chesterman, A. 2000. A Causal Model for Translation Studies. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural faultlines: Research Models in Translation Studies 1: Textual and Cognitive Aspects*. Manchester: St. Jerome. 15–27.
- Chesterman, A. 2004. Hypotheses about Translation Universals. In: Hansen, G., Malmkjær, K., Gile, D. (eds) *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 1–14. <https://doi.org/10.1075/btl.50>
- Connor, U. 1996. *Contrastive Rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Enkvist, N. E. 1990. Seven Problems in the Study of Coherence and Interpretability. In: Connor, U., Johns, A. M. (eds) *Coherence in Writing: Research and Pedagogical Perspectives*. Washington DC: TESOL. 9–28.
- Faludi A. 2015. Lexikai kohéziós vizsgálat CAT-tel fordított szövegeken: A doménreláció mint a lexikai kohézió eszköze. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *A fordítás titkos ösvényein: Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére II*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 27–44.
- Gayor H. R. 2008. *Rhetorical Structure Theory in Translation Analysis*. MA thesis. School of English and American Studies, Budapest: Eötvös Loránd University.
- Halliday, M. A. K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K. 1978. *Language and Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. London and Boston: Edward Arnold.
- Hatch, E. 1992. *Discourse and Language Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heltai P., Juhász G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban. *Fordítástudomány* 4. évf. 2. szám. 46–62.
- Hoey, M. 1991. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmes, J. S. 1988. Translation Theory, Translation Theories, Translation Studies, and the Translator. In: Holmes, J. S. (ed.) *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 93–98.
- Kaplan, R. B. 1966. Cultural Thought Patterns in Intercultural Education. *Language Learning* Vol. 16. 1–20. <https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1966.tb00804.x>
- Károly K. 2002. *Lexical Repetition in Text*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2010. Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében: Lexikai ismétlés-eltolódások a magyar–angol fordításban. *Magyar Nyelv* 106. évf. 3. szám. 322–338.
- Károly K. 2014a. *Szövegkoherencia a fordításban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Károly K. 2014b. Referential cohesion and news content. A case study of shifts of reference in Hungarian-English news translation. *Target* Vol. 26. No. 3. 406–431. <https://doi.org/10.1075/target.26.3.04kar>
- Károly K., Karádi G., Olgyay-Fekete J., Sulyok K. (2022, megjelenés alatt). A szövegkohézió újratereemtése műfordításban: esettanulmány Salinger *The Catcher in the Rye* című művének két magyar fordításáról. *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 5–40.
- Kirszner, L. G., Mandell, S. R. 2004. *Patterns for College Writing: A Rhetorical Reader and Guide*. 9th edition. Boston: Bedford and St. Martin Press.

- Klaudy K. 2006a. Hipotézisalkotás a fordítástudományban. In: Heltai P. et al. (szerk.) *A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs–Gödöllő: MANYE-Szent István Egyetem. 173–179.
- Klaudy K. 2006b. Szövegszintű műveletek a fordításban. In: Galgóczy L., Vass L. (szerk.) *A mondat kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged: JGYTF Kiadó. 204–210. 204–211.
- Klaudy K., Károly K. 2000. The Text-Organizing Function of Lexical Repetition in Translation In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Approaches*. Manchester: St. Jerome Publishing. 143–161.
- Klenk M. 2019. Lexikai kohéziós eszközök változása egy sajtószöveg fordítása és lektorálása során. *Fordítástudomány* 21. évf. 2. szám. 32–45. <https://doi.org/10.35924/fordtud.21.2.3>
- Konšalová, P. 2007. Explicitation as a Universal in Sintactic De/condensation. *Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 1. 16–31. <https://doi.org/10.1556/ACR.8.2007.1.2>
- Laviosa-Braithwaite, S. 1998. Universals of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation*. London: Routledge. 288–291.
- Levý, J. 1965. Will Translation Theory be of Use to Translators? In: Italiaander, R. (ed.) *Übersetzen. Vorträge und Beiträge vom Internationalen Kongress literarischer Übersetzer in Hamburg*. Frankfurt-am-Main: Athenäum. 77–82.
- Mann, W. C. 2005. *RST – Rhetorical Structure Theory*. (www.sfu.ca/rst/01intro/definitions.html) [Letöltve: 2022. 09. 29.]
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1986. Relational propositions in discourse. *Discourse Processes* Vol. 9. No. 1. 37–55.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1987. *Rhetorical Structure Theory: A Theory of Text Organization*. California: Information Sciences Institute, University of Southern California.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1988. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* Vol. 8. No. 3. 243–281.
- McCarthy, M. 1991. *Discourse Analysis for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neubert, A., Shreve, G. M. 1992. *Translation as Text*. Kent: The Kent State University Press.
- Newmark, P. 1981/1988. *Approaches to Translation*. Hemel Hempstead: Prentice Hall.
- Popovič, A. 1976. *Dictionary for the Analysis of Literary Translation*. Edmonton: Department of Comparative Literature, The University of Alberta.
- Sidiropoulou, M. 1995. Causal shifts in news reporting: English vs. Greek press. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 3. No. 1. 83–92.
- Snell-Hornby, M. 1991. Translation studies – Art, science or utopia? In: van Leuven-Zwart, K. M., Naaijkens, T. (eds) *Translation Studies: The State of the Art. Proceedings of the First James S. Holmes Symposium on Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 13–23.
- Tahir-Gürçağlar, Ş. 2020. Retranslation. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge encyclopedia of translation studies*. 3rd edition. London and New York: Routledge. 484–489. <https://doi.org/10.4324/9781315678627>
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Tankönyvkiadó.

- Toury, G. 1984. Translation, literary translation and pseudotranslation. In: Shaffer, E. S. (ed.) *Comparative Criticism 6*. Cambridge: Cambridge University Press. 73–85.
- Tyler, A. 1995. Patterns of Lexis. How much can repetition tell us about discourse coherence? *Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics*. Georgetown: Georgetown University Press. 268–280.
- Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map*. Manchester: St Jerome.

Internetes hivatkozások

- Elekes D. 2020. „Tökéletes fordítás nincsen” – Interjú M. Nagy Miklóssal. *Kortárs Online*. (<https://www.kortaronline.hu/aktual/m-nagy-miklos.html?fbclid=IwAR243gF0VH6rClbPrrGzW4AqmsFfeDxplf7HbGpP6sDXggewc8sOqZyIaBg>) [Letöltve: 2022. 06. 14.]

A korpuszt alkotó szövegek forrásai

- Salinger, J. D. 1991. *The Catcher in the Rye*. Boston: Little, Brown and Company.
- Salinger, J. D. 2000. *Zabhegyező*. (Eredeti cím: *The Catcher in the Rye*; fordította: Gyepes Judit.) Budapest: Európa Kiadó.
- Salinger, J. D. 2021. *Rozsban a fogó*. (Eredeti cím: *The Catcher in the Rye*; fordította: Barna Imre.) Budapest: Európa Kiadó.

Jegyzetek

- ¹ Tolcsvai Nagy Gábor (2001: 116–119) szemantikai alapon három szintet különböztet meg a szövegösszetartó erőkből: a mikro-, a mezo- és a makroszintet, melyek között a határ nem éles, ezért inkább kontinuumként foghatók fel (a három szint fő jellemzőit az 1. táblázat foglalja össze). A mikroszint két elemi egység kapcsolata, amit nagyfokú grammatikalizáció jellemez, a mezoszint összetett (pl. mondat szintű) egységek kapcsolata, míg a makroszint az egész szövegre kiterjedő kapcsolatok rendszere.
- ² Részletesen ld. 2.4. rész.
- ³ Károly (2007: 11) fordítási szövegnek „a fordítás eredményeképpen keletkezett célnyelvi szöveget” nevezi.
- ⁴ Popovičnál ez a terminus az egész fordítástudományt felöleli.
- ⁵ A szövegszerűség de Beaugrandé és Dressler (2000) által azonosított hét ismérve közül a koherencia a második (a kohézió, a szándékolttság, az elfogadhatóság, a hírérték, a helyzetszerűség, az intertextualitás mellett).
- ⁶ Halliday és Hasan (1976) a szövegkohézió öt típusát különíti el az angol nyelvben: referencia, szubsztitúció, ellipszis, kötészők, lexikai kohézió.
- ⁷ Hoey (1991: 84–90) az ismétléskapcsolatokat és -kötelékeket mátrix formájában is megjeleníti (ld. az 1., 2., 3. ábrát a jelen tanulmányban).
- ⁸ Enkvist (1990: 14) meghatározása szerint a koherencia a szövegnek azon minősége, amely lehetővé teszi azt, hogy a szöveg egy konzisztens világképnek megfeleljen, s ezáltal összefoglalhatóvá és értelmezhetővé váljon (ford.: K.K.).

- ⁹ Ez alól kivételt képez Faludi Andrea (2015) kismintás, lexikai kohéziós vizsgálata CAT-tel fordított szövegeken, amelynek eredményei alátámasztják az ismétléskerülési hipotézist.
- ¹⁰ Az azonos korpusz miatt jelen tanulmányban csak annak a legfontosabb tulajdonságait mutatjuk be, a részletes leírása és tartalmi sajátosságai Károly és mtsai. (2022, megjelenés alatt) cikkében olvasható.
- ¹¹ Mivel az alapegységekre bontás módja nyelvfüggő, Károly (2014a) olyan címkézési rendszert dolgozott ki a tagmondatok és a mondatok jelölésére, amelynek segítségével a forrás- és a célnyelvi szöveg (és esetünkben a két célnyelvi szöveg) összevethető még abban az esetben is, ha a mondat/tagmondathatárok bennük különböznek. Ilyen többször is előfordul a korpuszban. Károly (2014a: 203–204) arra mutatott rá, hogy ha „a forrás- és a célnyelvi szöveg minimális egységeit egymástól függetlenül, folyamatosan számozzuk, az elemzés nyomán keletkező fastruktúrák nem hasonlíthatók össze, mivel a számok nem feltétlenül ugyanazokra a mondatokra/tagmondatokra (nem azonos pozicionális tartalmat közvetítő szövegrészekre) utalnak. Ezért a mondatokat számok jelölik (pl. 1, 2, 3) és a számokhoz betűk kapcsolódnak (ábécé rendben: pl. a, b, c) amennyiben a mondat tagmondatokra bomlik (pl. egy három tagmondatból álló mondat esetében: 1a, 1b, 1c). Ha a minimális egységet megszakítja egy másik, akkor a címkét „/1” és „/2” jelzés egészíti ki, mutatva a két, elválasztott részét az egységnek.